

CUPRINS

1. Cuprins	(5)
2. Introducere	(6)
3. Biserica și Euharistia în Faptele Apostolilor	(11)
4. Relația dintre Agapă și Sfânta Liturghie	(19)
5. Ritualul Euharistie în textele Didahiei	(25)
6. Relația dintre text scris și improvizație	(38)
7. Euharistia în scrierile Sfântului Iustin Martirul și Filosoful	(42)
8. Anaforaua euharistică în textele Tradiției Apostolice	(59)
9. Concluzii finale	(75)
10. Bibliografie	(76)
11. Declarație	
12. Curriculum vitae	

Introducere

Referatul biblic al creației prezintă lumea întreagă ca pe o masă, un banchet universal dat în cinstea omului.¹ Chiar dacă lumea ar fi dată omului numai spre cunoaștere, și tot ar fi un dar al lui Dumnezeu. Însă ea e dată pentru viața lui (a omului) trupească și pentru formarea lui spirituală în vederea vieții de veci.²

Lumea începe cu un banchet și finalul ei va fi tot un banchet. Imaginea ospățului apare des în Sfânta Scriptură. Este finalul și încoronarea ei.³ Dumnezeu așează lumea ca pe o masă înaintea omului. Avraam întinde masă înaintea lui Dumnezeu (Fac. Cap.18) ca într-un sfârșit, Împărăția lui Dumnezeu să fie asemănată cu un ospăț (Matei 22,2-14; Luca 14, 16-24). Împărăția lui Dumnezeu e prezentată fie ca cină, fie ca nuntă. ”Mesele și ospetele, referirile la mâncare și băutură, la cină și nuntă sunt atât de frecvente în Evanghelii, încât, fără a ne teme de acuza de hulă, suntem îndreptățiți a spune că în cuprinsul lor nu se pierde nici un prilej de înjghebare a unui ospăț și că vorba bătrânească ”întinde-te masă, ridică-te masă” nu-I, în înțelesul ei profan, deloc nepotrivită spre a caracteriza fata lumesc-comunitară a purtării Domnului și a ucenicilor săi în relație cu semenii și cu nevoile lor de omenie și căldură sufletească.”⁴

La masă se încheagă relații, se stabilește comunicarea și comuniunea dintre persoane. Căderea omului s-a făcut prin mâncare. Comuniunea om-Dumnezeu s-a alterat și de aici și relațiile dintre oameni. Nu doar comunicarea pe axa verticală s-a stricat ci și pe axa orizontală, om-om. Dacă dezbinarea s-a făcut prin mâncare, unirea se realizează prin

¹ Alexander Schemann, *Din apă și din Duh*, trad. Ioan Buga, ed. Simbol, București, 1992, p.12

² Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă (vol.I)*, EIBMBOR, București, 2003, p.354

³ Nicolae Stăinhardt, *Cartea împărtășirii*, ed. Biblioteca Apostrof, Cluj, 1995, p.97

⁴ Ibidem, p.140

același mijloc. Masa devine unealtă de unitate, comunicare - comuniune, mijloc de omenie. La masă se poate discuta orice, se pot întări relații.

Pentru cel care se gândește la hrană doar ca la o sursă de viață și nu vede ceva mai mult, sursa de apropiere de celălalt, atunci hrana devine pricina de egoism, iubire de sine, și într-un final împartășirea de ea înseamnă moarte.⁵ “A sta la masă fără a pomeni de cele ale duhului și a mesteca animalic, fără a înduhovnici mâncărurile prin referirii la ceea ce nu sunt strict material, este totuna cu a mânca leșuri, cadavre.”⁶

Spusa populară “poftă bună . Mulțumim și la masă nu vorbim” există doar ca mijloc didactic de educare a copiilor, pentru a nu se îneca atunci când mănâncă. Însă în practica curentă a adulților masa e un prilej de comunicare cu ceilalți, cu cei prezenți la masă dar mai ales prilej de comunicare cu Dumnezeu.

Dacă rugaciunea este convorbirea minții cu Dumnezeu, atunci fiecare moment trebuie fructificat în vederea realizării acestei comuniuni. Nici prilejul mesei nu trebuie ignorat. E natural ca omul să fie o ființă euharistică, să mulțumescă lui Dumnezeu pentru hrană .⁷”Ceea ce face ca poziția omului în univers să fie unică este aceea că numai lui I s-a cerut să-L binecuvinteze pe Dumnezeu pentru hrana și viața primite de la El. Numai lui I S-a cerut să răspundă binecuvântării lui Dumnezeu cu propria-I binecuvântare.”⁸

În practica iudaică exista și există și astăzi o binecuvântare la cină numită Birkat ha-mazon. Se binecuvânta pâinea și paharul cu vin. Pâinea se frângea și se împărțea la toți mesenii. În Vechiul Testament întâlnim o singură dată termenul de frângere a pâinii.⁹ “Uzul creștin se distinge de cel

⁵ Alex. Schmemmann, *Din apă...*, p17

⁶ N. Staimhardt, *Cartea...*, p.120

⁷ Alex. Schmemmann, *Din apă...*, p.16

⁸ Ibidem, p.16

iudaic prin faptul că Biserica primară, după exemplul lui Iisus, a dat un sens nou acestei expresii ca să indice o hrană nouă. ¹⁰

Lumea este primul dar pentru om iar Euharistia este Hrana Nouă, noul banchet, “darul Noului Legământ.”¹¹ Dacă la început Dumnezeu a dăruit omului lumea, în timpul Noii Legi, Hristos se dăruiește pe Sine în Chipul Euharistiei, a pâinii și vinului.

În vorbirea populară și în comportamentul țaranului pâinea apare mereu cu aspect de sfințenie: nu este îngăduit a lăsa neridicată bucata de pâine de pe jos, tăierea pâinii se face de către capul familiei, pâinea este așezată pe masă la locul cel mai de cinste.¹² I se acordă o importanță deosebită pentru că reprezintă însăși viața. Pâinea se face cu greutate. Față de celelalte viețuitoare omul este singurul capabil să facă pâinea devenind, astfel, pâinea simbol al omului. Aducerea pâinii la Liturghie înseamnă dăruirea propriei vieți. Omul se încredințează lui Dumnezeu, se aduce pe sine dar înaintea lui Dumnezeu. “Iar darul de Sine al lui Hristos va veni ca un răspuns la acest dar de noi înșine. Îi dăm pâinea pământească pentru a ni se da pe El Însuși ca Pâine cerească , în care a prefăcut pâinea dată Lui de noi.”¹³

Prin pâine și vin în Liturghie se realizează o înaintare, o defilare a întregii lumi către Sfânta Masă¹⁴ pentru ca mai târziu pâinea să devină Trup iar vinul Sânge. Se realizează un transfer de sens și în același timp “ o consanquinitate tainică”¹⁵. Se aduce pâine și se dă Trup.

⁹ Ieremia 16,7 “Nu se va frânge pentru ei pâine de jale ca mângâiere pentru cel mort; și nu se dă cupa mângâierii casă se bea după tatăl lor și după mama lor.”

¹⁰ Constantin Preda , *Credința și viața Bisericii primare. O analiză a faptelor Apostolilor*, EIBMBOR, București , 2000, p.127

¹¹ Ioan Goje, *Sfântul Irineu apărător al învățăturii creștine*, Ed Renașterea , Cluj , 2002, p.281

¹² N. Stainhardt, *Cartea...*, p.127

¹³ Dumitru Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*, EIBMBOR, București, 2004, p.459

¹⁴ Ioaniss Zizioulas, *Creația ca Euharistie*, trad. Aurel Nae, ed.Sofia, București, 1996, p.15

“Omul a fost chemat să se hrănească cu Dumnezeu după suflet și cu pâine materială pentru trup.”¹⁶ Așa cum viața are nevoie de hrană materială și de aer pentru a supraviețui tot așa și viața duhovnicească are nevoie de hrană văzută _Trupul și Sângele Domnului euharistic_ și nevăzută de Duhul Sfânt.¹⁷

Definiția scolastică a Liturghiei o include printre celelalte taine ale Bisericii. Este una din cele șapte Sfinte Taine, instituită de Mântuitorul la Cina cea de Taină.

Bineînțeles că nu se reduce doar la aceasta. Dumnezeiasca Liturghie este Taina prin excelență a Bisericii lui Hristos. Este alcătuită din două părți distincte, și totuși o unitate, din cultul divin al cuvântului și celebrarea Euharistică. Amândouă își au originea în cultul sinagogal care era propriu-zis un cult al cuvântului.¹⁸

Dacă în inginerie se poate inventa un nou dispozitiv, sau în medicină se pot găsi tratamente noi pentru boli vechi, în teologie nu se poate inventa o nouă Liturghie și nici nu se pot da alte soluții dogmatice la întrebările fundamentale de credință decât cele inspirate de Duhul lui Dumnezeu Sfinților Părinți ai Bisericii.

Totuși modul de abordare poate fi diferit. Lucrarea de față asta își propune: un mod de abordare nou al interpretării unor texte fundamentale în ceea ce privește cercetarea liturgică a nașterii și evoluției Sfintei Liturghii.

¹⁵ Petre Vintilescu, *Împărtășirea la Sfânta Liturghie privită sub aspectul spiritualității creștine*, BOR, nr.9-10 (1963), p.963

¹⁶ D. Stăniloae, *Spiritualitate...*, p.679

¹⁷ Ep. Vasile, *Cuvântări liturgice*, ed. Episcopiei ortodoxe române de Oradea, Oradea, 1974, p.95

¹⁸ Karl Christian Felmy, *De la cina cea de taină la Dumnezeiasca Liturghie a Bisericii ortodoxe*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p.9

Ca atare, în cele ce urmează vom încerca a discuta pe marginea textelor din Faptele Apostolilor, Didahia, scrierile Sfântului Iustin Martirul și Filosoful și Tradiției Aposolice, texte ce fac referiri la ritualul Euharistiei din vremea apostolică și imediat postapostolică dorind a arăta evoluția anaforalei euharistice în primele secole creștine.

**Biserica și Sfânta Euharistie
în Faptelor Apostolilor**

Cartea Faptele Apostolilor, cea de-a doua carte atribuită Sfântului Luca, este adresată unui roman, pe numele lui Teofil.¹⁹ Scrisă cu aproximație în anul 60, relatează începuturile Bisericii lui Hristos, la Ierusalim, precum și activitatea de propovăduire a evangheliei în lume, în special activitatea Apostolilor Petru și Pavel.²⁰ Din canonul biblic este cartea care prezintă viața Bisericii din Ierusalim de la instituirea ei, din momentul Cincizecimii, și viața altor comunități creștine. Este foarte importantă pentru noi atât pentru faptul că este o prezentare istorică a misiunii Sfinților Apostoli, cât mai ales pentru faptul că pune înaintea cititorilor modele de conviețuire în spiritul Evangheliei lui Hristos. Este un tablou al viețuirii primilor creștini.²¹ Datele acestei scrieri sunt cu atât mai importante cu cât ele se referă la începuturile liturghiei în două medii deosebite: cel iudaic și cel elenistic.²²

Ultimele cuvinte ale Mântuitorului Hristos înainte de a se înălța la ceruri sunt promisiuni, făgăduințe, dar în același timp și responsabilizări: *Veți lua putere venind Duhul Sfânt peste voi și Îmi veți fi Mie martori în Ierusalim și în toată Iudeea și în Samaria și până la marginile pământului.*²³ Aceste cuvinte trasează programul cărții. Sfinții Apostoli o să fie îmbrăcați cu putere de sus și o să fie martori, mărturisitori ai lui Hristos în toată lumea cunoscută.²⁴

După Înălțarea la ceruri a lui Hristos, apostolii s-au întors în Ierusalim. Sfântul Luca ne scrie că erau toți adunați și stăruiau într-un cuget în rugăciuni. Evanghelistul Luca nu spune nimic de *frângerea pâinii*.

¹⁹ Faptele Apostolilor 1, 1

²⁰ Pr Ioan Mircea, *Dicționar al Noului Testament*, EIBMBOR, București, 1995, p.167

²¹ Pr. Prof. Dr Ene Branște; Ecaterina Branște, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Ed. Diecezana Caransebeș, Caransebeș, 2001, p.169

²² Petre Vintilescu, *Încercări de istorie a Liturghiei*, Tipografia România Mare, București, 1930, p.13

²³ Fap. Ap. 1, 8

²⁴ Claudio Moreschini; Enrico Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi gecești și latine*, vol. I, Ed. Polirom, București, 2001, p.70

S-ar putea deduce că apostolii savârșeau și *frângerea pâinii*? Dar Frângerea pâinii de la Emaus este echivalentă cu Liturghia? Părintele Petre Vintilescu răspunde la aceste întrebări:

„Frângerea pâinii la Emaus nu este echivalentă cu Euharistia, căci precum se poate vedea și din alte locuri ale Noului Testament, expresiunea frangerea painii nu se referea întotdeauna la ideea sau partea sacrificială a liturghiei creștine, ci desemna și frângerea ceremonioasă a pâinii, adică formulele de rugăciune obișnuite la începutul mesei, după datina iudaică. Locul din Faptele Apostolilor XXVII, 34—35, când, cu ocaziunea naufragiului corabiei, care transporta pe apostolul Pavel la Roma, el încuraja pe marinari și „luând pâinea, a mulțumit lui Dumnezeu înaintea tuturor și frângând, a început mânca”, este edificator. La Emaus, deci, Mântuitorul stătea la o masă ordinară, iar nu la un oficiu al liturghiei Sale.”²⁵

Nu se poate vorbi de Euharistie până la Cincizecime. Deși Hristos a instituit Sfânta Euharistie la Cina cea de Taină, deși le-a zis apostolilor Săi: *luați Duh Sfânt*, totuși nu se poate vorbi de Frângerea pâinii în sens euharistic sacrificial decât după pogorârea Sfântului Duh, când Sfinții Apostoli au fost adumbriți de Sfântul Duh, Mângâietorul promis de Hristos.

Sfântul Luca relatează apoi momentul pogorării Sfântului Duh, Apostolii fiind adunați în casa lui Ioan Marcu. Viața comunității iudeo-creștine începe așadar la Ierusalim în urma Pogorării Sfântului Duh peste Apostoli și ceilalți ucenici și în urma predicii Sfântului Petru. După minunate cuvântare a verhovnicului Petru, după ce au primit Cuvântul și s-au botezat, s-au adăugat Bisericii ca la trei mii de suflete.

Sfântul Luca ne feră apoi primele informații despre comunitatea recent înființată de la Ierusalim:

²⁵ Petre Vintilescu, *Încercări...*, p.12

*Stăruiau în învățătura apostolilor
și în împărtășire,
în frângerea pâinii și rugăciuni.
Iar toți cei care credeau erau laolată
și aveau toate de obște.
Și își vindeau toate bunurile și averile le împărțeau tuturor,
după cum avea nevoie fiecare.
Și în fiecare zi stăruiau într-un cuget în templu și,
Frângând pâinea în casă,
luau împreună hrana întru bucurie
și întru curăția inimii,
lăudând și binecuvântând pe Dumnezeu
și având har la tot poporul.
Iar Domnul adăuga zilnic Bisericii pe cei ce se mântuiau.²⁶*

Prima comunitate de creștini din Ierusalim ducea o viață de obște. Aveau totul în comun. Iar viața Bisericii se constituie în jurul apostolilor și în jurul cultului. Viața primei comunități creștine se concentra pe și în cult, iar *Frângerea pâinii* era centrul cultului. „Comunitatea creștină de la Ierusalim păstra legătura cu cultul de la templu dar avea și cultul ei propriu în centrul căruia se găsea frângerea pâinii. (v.42) Pe membrii comunității creștine îi caracteriza o nouă atitudine față de viață, exprimată prin comunitatea bunurilor.”²⁷

Sfântul Luca revine cu expresia *frângerea pâinii* dar de data aceasta cu un nou înțeles.

„Desigur, această expresiune ar fi obscură și, prin ea însăși, n-ar spune prea mult, dacă n-ar evoca prin identitatea termenilor ei cu acei respectivi din formula pentru instituirea sfintei Euharistii, însăși cultul

²⁶ Fap. Ap. 2,42-47

²⁷ Aurel Jivi, *Din istoria primară a Bisericii în Credința ortodoxă și viața creștină*, Sibiu, 1992, p.39

Jerfei celei noi, a cărei îndeplinire o rânduse Mântuitorul cu poruncă, în amintirea a tot ceea ce El făcuse pentru mântuirea lumii. Nu poate fi nici-o îndoială că; aci este vorba de celebrarea sfintei Euharistii, iar nu de o simplă frângere de pâine, obișnuită la mesele iudaice semi-liturgice.”²⁸ Frângerea pâinii nu era un act cultic izolat ci era încadrată de rugăciuni, doxologii, cântări din psalmi și alte cântări cu caracter latreutic preluate din cultul iudaic sinagoga. Nu se cunoaște conținutul rugăciunilor și nici forma lor euhologică, dar fără îndoială că unele erau rugăciuni euharistice, altele de invocare a Numelui lui Iisus Hristos și Duhului Sfânt, și altele erau rugăciuni de multumire. Cu siguranță, printre rugăciunile cultului iudeo-creștin din Ierusalim era inclusă și rugăciunea domnească: Tatăl nostru, pe care Didahia o recomandă să fie rostită de trei ori pe zi.²⁹ Despe textele din Didahia cu referiri la săvârșirea Euharistiei se va trata într-un alt subcapitol.

Primii creștini din Ierusalim se împărțiau între templul iudaic și între Sfânta Euharistie, în ceea ce privește îndatoririle lor liturgice.

De aceea, își petreceau mai întâi timpul orelor de rugăciune după tipicul iudaic de atunci, în templu, după cum era practica, adică zilnic la orele de dimineață și la cele de către seară. Astfel, „Petru și Ioan s-au suit în templu la ceasul rugăciunii, în ceasul al nouă-lea”³⁰ Astfel, timpul destinat Frângerii Pâinii trebuie să fi fost seara, după terminarea oficiului religios cultic de la templu. Nu se exclude ca timpul de săvârșire a Euharistiei să fi fost chiar în purtarea nopții, poate chiar în partea a doua a ei. la o astfel de concluzie se poate ajunge în urma lecturării capitolului 12 din cartea Faptele apostolilor, atunci când apostolul Petru este scos prin minune din temniță. Petru este deșteptat de înger și este condus printre stăjeri în stradă, noaptea foarte târziu, iar după aceea se îndreaptă către

²⁸ Petre Vintilescu, *Încercări...*, p.13

²⁹ Aurel Jivi, *Din istoria...*, p.42

³⁰ Fap. Ap. 3,1

casa Mariei, mama lui Ioan Marcu unde erau mulți adunați pentru rugăciune.

Din casa de sus, Biserica creștină purcede în mijlocul iudaismului și al lumii cu un cult sau cu o liturghie determinată în ființa ei.³¹ Iar noua formă de cult, de închinare, se află în stânsă legătură cu învățătura apostolilor. Sfântul Luca subliniază acest fapt, și anume că adunarea creștinilor este în relație cu Euharistia și cu Cuvântul. Faptele Apostolilor arată de mai multe ori că, Kerigma Apostolică și Frângerea Pâinii merg mereu împreună.³² Sfântul Irineu al Lyonului afirmă în scrierile sale că învățătura Bisericii este în conformitate cu conținutul potirului³³ și invers, că „Euharistia confirmă modul nostru de a gândi.”³⁴ Iar învățătura principală, cea cu care defapt își începe și Hristos propovăduirea, este iminența venirii lui Hristos și a instaurării Împărăției cerurilor.

Viața primilor creștini respira aerul schimbării lumii prin venirea Domnului Hristos iarăși pe pământ. Cei doi tineri, a se citi îngeri, ce s-au aratat apostolilor și celorlalți imediat după înălțarea Domnului la ceruri, le-au mărturisit celor prezenți că în același mod va veni iarăși Hristos, purtat pe norii cerurilor. Însuși Hristos le-a făgăduit ucenicilor că va fi împreună cu ei până la sfârșitul veacurilor. Biserica înțelegea venirea imediată. „Dar aceasta reîntoarcere nu s-a produs și astfel Biserica s-a aflat nevoită să revizuiască concepția ei inițială despre sfârșitul lumii și să o adapteze la o nouă situație.”³⁵ Această înțelegere a revenirii iminente a lui Hristos face ca Euharistia să fie săvârșită zilnic la Ierusalim. Apostolii și ucenicii frecventau templul, la porticulul lui Solomon, dar se întâlneau zilnic în case pentru a săvârși Frângerea Pâinii. Una dintre aceste case era și casa lui

³¹ Petre Vintilescu, *Încercări...*, p.14

³² VasIU Ioan, *Sfânta Euharistie, punctul culminant al întâlnirii omului cu Dumnezeu*, Ed. Agnos, Sibiu, 2008, p.46

³³ Sfântul Irineu al Lyonului apud Necula, Constantin Valer, *Să ne merităm ortodoxia*, Ed. Oastea Domnului, Sibiu, 2004, p.105

³⁴ Idem apud Ioan Goje, *Sfântul irineu, apărător al învățaturii creștine*, Ed. Renașterea, Cluj, 2002, p.294

³⁵ Christos Voulgaris, *Studii de teologie biblică*, Ed. Sfântul Gheorghe Vechi, București, 2000, p.72

Ioan cel numit și Marcu. Cine prezida sinaxa euharistică? Cu siguranță Sfântul Petru apoi Sfântul Iacov, primul episcop al Bisericii din Ierusalim. Ei devin organizatori de comunități creștine în fruntea cărora așează episcopi și preoți, la început numiți cu un nume generic de presbiteri.³⁶ Preoții erau nu doar membrii de frunte ai comunității, așa cum încearcă să explice termenul presbiter cei din mediul protestant. Ei nu erau doar bărbați binevăzuți în comunitate, nici bărbați în etate, ci erau slujitori care îndeplineau o anumită funcție liturgică. În epistola sobornicească a Sfântului Iacob se arată una din îndatoririle liturgice ale preoților, și anume de a se ruga pentru cei bolnavi și de a-i unge cu untdelemn, pentru a fi vindezați. De altfel, cartea Faptele Apostolilor arată că toți membrii Bisericii dețineau o funcție, îndatorire, slujire liturgică, în virtutea preoției universale.

„Toți sunt liturghi prin botez participând la cultul în Duh și Adevăr celebrat de Unicul Arhiepiscop, Hristos Cel Răstignit și înălțat. Dacă toți creștinii sunt una, nu toți fac însă același lucru, în Biserica primară existând o varietate de harisme și de funcții diverse, dar complementare: pe lângă cei Doisprezece Apostoli, Șapte Diaconi, presbiteri, profeți, dascălii, evangheliști, taumaturgi etc. Femeile joacă un rol important fără a avea însă un statut și un titlu special: mironosițele, Prisc[illa], colaboratoarea lui Pavel (Rm 16,3; cf. FA 18; 1 Co 16, 19), diaconița Febe din Kenchreea (Rm 16.1) nu învață în biserică, dar profetesc (fiicele diaconului Filip; FA 21,9); specific reștine sunt văduvele (FA 9, 39), descrise pe larg în Epistolele pastorale.[...]

Odată cu trecerea de la itinerantă la sedentaritate și dispariția profeților, comunitățile se grupează în jurul locuitorilor și apoi al succesorilor apostolilor absenți: presbiterii-episcopi înconjurați de diaconi, primii prezidând cultul și distribuind Euharistia, iar ceilalți gestionând și

³⁶ Aurel Jivi, *Din istoria...*, p.41

distribuind ofrandele comunității — poziții și slujiri rezervate acum explicit bărbaților.³⁷

Cât despre săvârșirea Euharistiei în Biserica din afara Ierusalimului, Faptele Apostolilor ne prezintă pe scurt o celebrare euharistică în Biserica din Troa.

*În ziua cea dintâi a săptămânii
Adunându-ne noi să frângem pâinea,
Pavel, care avea de gând să plece a doua zi,
A început să vorbească
Și a prelungit cuvântul său până la miezul nopții.³⁸*

Cu toate că la Ierusalim se săvârșise zilnic Frângerea Pâinii, totuși, aici, la Troa nu se respectă cutuma de la Ierusalim. Aici nu se săvârșeste decât în ziua dintâi a săptămânii, adică duminica, ziua în care a Înviat Domnul. Aici era singura zi liturgică. Apostolul Pavel, deși a poposit la Troa șapte zile(v.6) totuși nu a celebrat Euharistia decât într-o zi, duminica. Aceasta era deci o practică întâlnită cu aproximație în anii 52-54.³⁹ Prin săvârșirea liturghiei duminica se face o trecere naturală de la cinstirea zilei sabatului la cea a duminicii, de la comemorarea izbăvirii din robia egipteană la comemorarea eliberării din păcat prin moartea și învierea Domnului, acum comemorate și trăite prin celebrarea Euharistiei. Săvârșirea liturghiei la Ierusalim zilnic este o excepție a Bisericii sub influența ritului zilnic de la templu. În celalalte Biserici locale ziua Domnului devenind duminica, adică ziua în care înviase Domnul.

³⁷ Ioan Ică jr., *Canonul ortodoxiei I. Canonul apostolic al primelor secole*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p.265

³⁸ Fap. Ap. 20,7

³⁹ Petre Vintilescu, *Încercări...*, p.18

Relația dintre Agapă și Sfânta Liturghie

Analizând acele texte din cartea Faptele Apostolilor care vorbesc despre comunitățile euharistice creștine din Ierusalim, am putut observa și

analiza aspecte ale vieții primilor creștini, dar mai ales aspecte ale vieții liturgice.

Biserica primilor creștini din Ierusalim frecventa cultul templului dar se și adunau în case pentru Frângerea pâinii, *primind hrana cu inimă curată și veselă*.⁴⁰ Aveau toate în comun, ca o familie numeroasă. Prin toate însemnând inclusiv averile. Putem aminti episodul neplăcut cu Anania și soția lui Safira. Au vandut un teren și au adus banii la picioarele apostolilor, însă au oprit o parte din bani, fără a spune apostolilor despre acest fapt. A pune averea la dispoziția Bisericii, a comunității celor ce cred în Numele lui Iisus, nu era o obligație însă. Acest lucru reiese din răspunsul pe care apostolul Petru i-l dă lui Anania: *oare vânzând nu era al tău?* Cei doi soți puteau să nu-și vândă terenul respectiv, sau vânzându-l puteau să nu pună banii la dispoziția comunității. Deci nu era o obligație.

Și totuși, asta era practica în Biserica din Ierusalim. Pentru că se trăia intens așteptarea venirii Domnului Iisus pentru a restura Împărăția lui Israel, ucenicii Domnului și cei botezați în Numele Lui își puneau totul în slujirea celorlalți. Toți erau prietenii Domnului Iisus și ca urmare toți erau cu toate la un loc. Mai mult, erau ca frații într-o singură mare familie. „Prin rugăciunea și masa comună legăturile dintre creștini deveneau tot mai strânse, păstrându-se frățietatea pe care Mântuitorul o stabilise.”⁴¹

Tot cartea Faptelor Apostolilor ne prezintă un aspect al trăirii în unitate deplină. Cei din Antiohia s-au plâns apostolilor ca văduvele lor erau trecute cu vederea la slujirea cea din fiecare zi.⁴² De aceea Sfinți apostoli au hotărât să se aleagă dintre ei 7 bărbați plini de Duhul Sfânt care să slujească la mese pentru a nu lăsa ei deoparte vestirea evangheliei celei bune în detrimentul slujirii la mese. Așa s-a și întâmplat. Aceste mese s-au numit agape.

⁴⁰ Fap. Ap. 2, 46

⁴¹ Dimitrie Boroianu, *Istoria Bisericii creștine de la începuturile ei și până în zilele noastre*, vol. IV, Ed. Fundației Anastasia, București, 2007, p.23

⁴² Fap.Ap.6

Cuvântul agapă înseamnă iubire. Este specific spiritualității creștine. „Este o instituție specifică vieții creștinilor din primele veacuri.”⁴³

În limba greacă există mai multe cuvinte care se pot traduce prin iubire. Spre exemplu: eros și filia. Cuvântul grecesc ερως exprimă iubirea senzuală, irațională, un fel de energie ce se izbugnește spontan în interiorul omului, putere îndreptată spre contemplarea frumuseților materiale, fizice, ale lumii. Celălalt termen, φιλία, exprimă o atitudine sufletească a omului îndreptat de această dată înspre oameni. Este o largă simpatie față de semenii; exprimă o înțelegere față de ceilalți oameni, compătimire, simpatie și empatie. (vezi dicționarul)

Iubirea creștină este cu totul un alt gen de iubire. Se revelează în viața Mântuitorului și se deosebește fundamental de iubirea lumii vechi. Asta nu înseamnă că lumea de până la Hristos nu sințea și nu trăia decât iubirea pentru cele materiale sau cea empatică. Însă Hristos dă sens iubirii. Dacă la evrei iubirea pentru semenii se mărginea la cei din familie și prin extensie la cei de un neam cu tine, celelate neamuri neisraelitene neputându-se bucura de simpatia iudeilor decât de disprețul lor, iată ca Hristos lărgeste granițele iubirii până la capetele lumii și chiar mai mult până la dușmani: *binecuvântați pe cei ce vă blestemă, iubiți pe cei ce vă fac rău*. Însuși Hristos e Iubirea prin excelență. Așa cum mărturisește evanghelistul Ioan, Dumnezeu este iubire.

În paginile Noului Testament nu se mai întâlnesc cuvintele sus amintite ci un nou cuvânt, tot de origine greacă, αγάπη. În concepția elină iubirea este un sentiment cvasi-egoist. Chiar dacă este îndreptată spre ceva exterior omului chiar îndreptată către o persoană, iubirea este de fapt căutarea unei proprii satisfacții. Pe când iubirea creștină propovăduită de Hristos prin însuși exemplul vieții Sale este una jertfelnică. Iubirea se înțelege ca dăruire. Agape marchează coborârea lui Dumnezeu la om.⁴⁴ Dumnezeu se dăruiește pe Sine lumii, căci El este însuși iubirea. Agape

⁴³ Grigorie Băbuș, *Izvoare liturgice și pastorale*, Ed. Christiana, București, 2002, p.34

⁴⁴ Dumitru Belu, *Despre iubire*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2007, p.109

capătă chip, devine personală, Iisus Hristos. Este dăruitoare până la capăt, până la jertfă. Iubirea lui Hristos este până la jertfă de pe cruce. Hristos le vorbea ucenicilor Lui despre iubirea desăvârșită spunându-le că nu este mai mare dragoste decât să îți dai/pui viața pentru aproapele.

Sfântul apostol Pavel alcătuiește un imn iubirii.⁴⁵ Deosebit de frumos vorbește despre iubire și evanghelistul Ioan în epistolele sobornicești. Iubirea este înțeleasă și trăită ca taină a comunității creștine. Este esența uniunii creștinilor pentru că izvorăște din Dumnezeu și Dumnezeu este iubire. A rămâne în iubirea lui Dumnezeu înseamnă a împlini poruncile lui Hristos iar acestea se concentrează într-o singură poruncă: *poruncă nouă vă dau vouă, să vă iubiți unul pe altul așa cum Eu v-am iubit pe voi.* „A rămâne în iubirea lui Hristos este legea cea mai temeinică a comunității creștine. Prin iubire credincioșii intrând într-o frățietate duhovnicească.”⁴⁶

Adunările credincioșilor erau însoțite de aceste mese comune numite agape. Purtau numele de agape tocmai pentru că erau expresia dragostei creștine promovată de Mântuitorul. Cei bogați ajutau pe cei mai puțin avuți. Dragostea îi îndemna la acest lucru. Comemorarea Cinei celei de taină, Frângerea pâinii erau însoțite de masa dragostei comune. Așa cum s-a mai afirmat, creștinii trăiau intens timpul venirii din nou al lui Hristos. „Una era năzuința lor, una cedința, unul era țelul lor: Împărăția lui Dumnezeu.”⁴⁷ Iar Frângerea Pâinii și mesele comune îi făceau să trăiască timpul Împărăției, între deja și nu încă.

Când aveau loc agapele ?

Este o întrebare îndreptățită la care nu se poate da un răspuns categoric. Cert este că mesele frățesti erau legate de Frângerea Pâinii. De

⁴⁵ I Cor. 13

⁴⁶ H. Roventă apud Grigorie Băbuș, *Izvoare...*, p.35

⁴⁷ Grigorie Băbuș, *Izvoare...*, p.37

obicei, agapele aveau loc după terminarea serviciului divin, după Frângerea Pâinii, deci după împărtășirea tuturor din Sfintele Taine ale lui Hristos.⁴⁸ Creștinii se adunau laolaltă, ascultau Evanghelia din gura apostolilor, Frângeau Pâinea, se împărtășeau, cei bogați își vindeau averi pentru a le împărți și celor ce nu aveau, mâncau împreună și lăudau pe Dumnezeu, după care se întorceau la casele lor.

Inițial agapa nu era separată de cult. Era parte integrantă din cult. Inițial, agapa nu se referea numai la masa comună ci ea un act mult mai complex. Era precedată de cuvintele apostolilor iar după moartea apostolilor de lecturi din evangheliile și epistole urmate de tâlcuirea lor. Așa se explică practica din Biserica din Corint. În prima epistolă adresată corintenilor, Sfântul Pavel atrage atenția asupra modului cum era denaturat scopul adunării credincioșilor.

Când vă adunați laolaltă

Nu se poate mânca Cina Domnului.

Căci șezând la masă,

Fiecare se grăbește să ia mâncarea sa,

Încât unuia îi e foame, iar altul se îmbată.⁴⁹

Cei de acolo mâncau și beau înaintea Frângerii Pâinii și împărtășirii. Deci nu se poate vorbi de o regulă a timpului agapei, ca masă comună, cu atât mai mult dacă vom considera agapa ca parte integrantă în cultul iudeo-creștin.

Au existat agapele și după moarte apostolilor?

Cu siguranță. Părintele arhimandrit Grigorie Băbuș dă câteva exemple de texte postapostolice ce dau mărturie de existența agapelor în Biserică și după moartea apostolilor.

⁴⁸ Pr. Ioan Mircea, *Dicționar...*, p.22

⁴⁹ I Cor.11, 20-21

În Didahia, capitolele IX și X sunt consacrate rugăciunilor euharistice. Cea de-a treia este una de mulțumire, despre care Leclerecq este de părere că este o rugăciune de mulțumire pentru săturarea credinciosului, o rugăciune pentru sfârșitul agapei, chiar dacă nu se folosește cuvântul agapă în text.⁵⁰

Alte mărturii scrise aparțin Sfântului Ignatie Teoforul.

„În epistola sa către Smirneni, Sfântul Ignatie amintește că la trei funcțiuni liturgice trebuie neapărat să participe Episcopul sau delegatul său: Euharistia, Botezul și Agapa. Deci, la începutul secolului al II-lea, agapa făcea parte din cult. Este extrem de important acest lucru, pentru că în toate cele șapte epistole ale sale, trimise către Bisericile din Asia, Episcopul martir amintește de agapă, ceea ce înseamnă că ea încă nu se despărțise de Liturghie (era încă legată de Euharistie) și în al doilea rând că era foarte frecventă.[...]

În Epistola către Diognet se face o admirabilă prezentare a curățeniei morale a vieții creștinilor. «Au masă obștească, dar nu ordinară. Sunt în trup, dar nu trăiesc după trup. își duc viața pe pământ, dar trăiesc în ceruri.» Și mai departe: «împărtășesc aceeași masă, dar nu și același pat»[...]

În Biserica apuseană, găsim mărturii ale existenței agapei la Minucius Felix și la Tertulian.

Tertulian arată comportarea nobilă și spirituală a mesenilor. «Nu ne așezăm la masă mai înainte de a fi gustat din rugăciunea către Dumnezeu; mănâncă fiecare cât îi este foame, bea cât îi îngăduie setea»⁵¹

Însă, cu timpul, agapele au degenerat. N-au mai fost expresia iubirii ceștine, s-au ivit unele neorânduiești aflate în antiteză noii vieți în Hristos. Astfel ele au fost combătute mai târziu de unii scriitori și părinți bisericești ca: Grigorie de Nazians, Augustin, Tertulian.⁵² De asemenea se interzice

⁵⁰ H. Leclerecq apud Grigorie Băbuș, *Izvoare...*, p.44

⁵¹ Grigorie Băbuș, *Izvoare...*, p.44-45

⁵² Ene Braniște, *Dicționar...*, p.24

prin canonul 28 de la sinodul din Laodiceea și canonul 42 din Cartagina: ” Episcopii sau clericii să nu ospăteze în biserică decât numai dacă din întâmplare, din nevoia străinătății, fiind în trecere, ar poposi acolo; încă și poporul să se oprească pe cât se poate de la astfel de ospete.”⁵³

După ce agapele s-au despărțit de Euharistie ele rămân până astăzi în Biserică dar ca mese ordinare sau ca mese pentru pomenirea morților, mese la cununii sau botezuri sau cu alte ocazii speciale ale Bisericii. Astăzi se încearcă reactivarea lor în Bisericile din diaspora cu scopul prelungirii timpului de petrecere împreună a membrilor Bisericii locale repective cu scopul întăririi relațiilor dintre membrii/membrele Bisericii.

Ritualul Euharistic în textele Didahiei.

„Secolul IV a fost nu numai secolul fixării definitive a canonului biblic sub forma marilor codice unciale, [...] sau cel al fixării canonului adevărului sau credinței apostolice sub forma simbolului Niceo-Constantinopolitan; a fost și secolul în care a luat formă definitivă unul din cele mai interesante, dar și enigmatice, documente ale creștinătății antice: o

⁵³ *Grigorie Băbuș, Izvoare..., p.47* și canonul 74 Trulan: Nu se cuvine a se face cele ce se numesc agape în (casele) domnești sau biserici, și a mânca înăuntrul casei (Domnului), și a așterne (acolo) culcușuri Iar cei ce îndrăznesc a face aceasta, ori să înceteze, ori să se afurisească.

colecție în diverse variante de prescripții etice, liturgice și disciplinare atribuite apostolilor în ce privește conținutul.”⁵⁴

Citatul de mai sus oferă câteva informații generale despre subiectul prezentului subcapitol, și anume, plasează redactarea Didahiei într-o epocă istorică (secolul IV) și într-un cadru amplu general al vieții Bisericii lui Hristos.

Până spre sfârșitul secolului XIX, titlul *Didahia* era cunoscut din listele vechi de cărți ce nu au fost incluse în canonul biblic al Noului Testament, începând cu Eusebiu de Cezareea în Istoria Bisericeasca III.⁵⁵ În anul 1873 mitropolitul grec Philotheos Bryennios descoperă manuscrisul numit ulterior *Hierosolymitanus 54*. Acest manuscris a fost terminat de copiat pe 11 iunie 1056 de un notar Leon din constantinopol și conține părți ale Vechiului și Noului Testament, Epistola lui Barnaba, prima și a doua epistolă ale Sfântului Clement Romanul, Didahia și cele treisprezece Epistole ale Sfântului Ignatie Teoforul. Această descoperire a arătat faptul că prima parte a cărții a VII a Constituțiilor Apostolice este o parafrază extinsă a Didaiei.⁵⁶

În manuscrisul Ierusalimitan opera are două denumiri: *Învățătură (Didache) celor doisprezece apostoli și Învățătură Domnului către păgâni prin cei doisprezece apostoli.* „ Al doilea e o amplificare a primului, care, la rândul său, trebuie să fie secundar: nimic nu-i indică în text pe cei doispreze apostoli drept autori.”⁵⁷ Autorul acestei cărți este un apostol în sensul larg/genral al cuvântului, un trimis al Domnului la propovăduirea Cuvântului Evangheliei lui Hristos, cel mai probabil un misionar în Palestina și Siria primului secol creștin. Analizând textul cărții, doi

⁵⁴ Ioan Ică Jr., *Canonul Ortodoxie I...*, p.232

⁵⁵ Claudio Moreschini; Enrico Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, Ed. Polirom, București, 2001, p.147

⁵⁶ Ioan Ică Jr., nota 303 în *Canonul Ortodoxiei...*, p.247

⁵⁷ Claudio Moreschini; Enrico Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, Ed. Polirom, București, 2001, p.147

profesori ai Facultății de Teologie din Sibiu, diacon Ioan Ică Jr. Și Ciprian Streza conchid asupra faptului că este cel mai vechi document liturgico-canonic al Bisericii Creștine și că este un text compozit, o compilație compusă din câteva tratate distincte unite într-o singură lucrare sub același titlu.⁵⁸

Didahia începe cu o parte cu caracter catehetic general despre calea vieții și calea morții, despre poruncile divine. Urmează învățături despre Botez (VII), posturi și rugăciune (VIII), despre Euharistia Bisericii primare (IX-X), despre disciplina Bisericii (XI-XV) și o ultimă parte cu caracter eshatologic (XVI).

Textele care ne interesează pentru prezenta lucrare sunt cele referitoare la săvârșirea Euharistiei. De aceea se va extrage din textul Didahiei doar cele referitoare la Euharistie și se va încerca un comentariu al lor.

IX

1.

Însă, privitor la Euharistie, așa să mulțumiți:

2.

Mai întâi, pentru potir (rugați-vă așa):

Mulțumim ție, Tată al nostru,

pentru via cea sfântă a lui David, sluga ta,

pe care ne-ai facut-o cunoscută nouă prin. Iisus, Fiul tău(slujitorul Tău).

⁵⁸ Ioan Ică Jr., *Canonul Ortodoxie I...*, p.247; Ciprian Streza, *Istoria anaforalelor liturgice*, p.6

Slavă ție-n veci! Amin

3.

Iar la frângerea pâinii (ziceți):

Îți mulțumim ție, Tatăl nostru,

pentru viața și cunoștința, pe care ne-ai făcut-o cunoscută nouă prin Iisus,
Fiul tău.

Slavă ție în veci! Amin

4.

După cum această pâine frântă era împrăștiată pe dealuri (munți)

și, adunându-se, s-a făcut una,

așa să se adune Biserica Ta de la marginile pământului în Împărăția Ta;

Căci a ta este slava și puterea în veci! Amin.

5.

Nimeni să nu mănânce, nici să bea din Euharistia voastră, decât doar dacă
cei care au fost botezați în numele Domnului; Căci despre aceasta Domnul
a zis: *Nu dați cele sfinte câinilor.* (Mt.7,6)

X

1.

Iar după ce v-ati săturat așa să mulțumiți:

2.

Mulțumim Ție, Părinte sfinte, pentru Numele Tău cel sfânt,

pe care l-ai sălășluit în inimile noastre
și pentru cunoștința (credința) și nemurirea,
pe care ne-ai descoperit-o nouă, prin Iisus, Fiul Tău;
Slavă ție în veci! Amin

3.

Tu, Stăpâne atotputernice (atoatețitor),
ai făcut toate pentru Numele Tău,
ai dat mâncarea și băutura fiilor oamenilor spre îndestulare (desfătare), ca
să-ți mulțumească, iar nouă ne-ai dăruit mâncare și băutură duhovnicească
și viață veșnică prin Iisus, Fiul Tău.

4.

Mai întâi de toate, îți mulțumim Ție, căci puternic ești.

Slavă ție în veci! Amin.

5 Adu-ți aminte, Doamne, de Biserica Ta, ca să o izbăvești pe ea de tot răul
și ca să o desăvârșești pe ea în dragostea Ta
și adună-o din cele patru vânturi, pe ea, cea care a fost sfințită,
pentru împărăția, pe care ai gătit-o ei;
Căci a ta este puterea și slava în veci! Amin.

6.

Să vină harul și să treacă lumea aceasta!

Osana Dumnezeului lui David!

De este cineva sfânt, să vină!

De nu este, să se pocăiască!

Marana tha! Amin!

7.

Profeților însă, îngăduiți-le să rostească oricât de multe mulțumiri vor
dori.

XIV

1.

În ziua Domnului, adunați fiind, frângeți pâine și mulțumiți, mărturisindu-vă păcatele voastre, ca să fie curată jertfa voastră.

2.

Tot cel ce este certat cu aproapele său să nu se adune împreună cu voi, până când nu se vor împăca, pentru ca să nu fie itinată Jertfa voastră.

3.

Fiindcă acesta este cuvântul rostit de Domnul: în tot locul aduceți-Mi jertfă curată. Pentru că Împărat mare sunt, zice Domnul și numele Meu este minunat între meamuri.

Cuvintele: *însă, cu privire la Euharistie* par a introduce un formular euhologic euharistic. Didahia folosește termenul *euharistia* obișnuit în literatura creștină pentru numirea Trupului și Sângelui Mântuitorului Iisus Hristos. De asemenea cuvântul grecesc tradus prin *mulțumire, recunoștință*, desemnează Sfânta Taină care constituie centru cultului creștin.⁵⁹ Același cuvânt este folosit ca echivalent al Frângerii Pâinii, al mesei duhovnicești.⁶⁰

Este surprinzător, însă, că anaforaua începe cu binecuvântarea paharului (9,2) și apoi urmează binecuvântarea pâinii (9,3).”Această

⁵⁹ Ene Braniște; Ecaterina Braniște, *Dicționar...*, p.159

⁶⁰ Eugen Porfirescu, *Didahia celor 12 Apostoli*, teză de licență, an nementionat, p.79

structură a textului euharistic, care poziționează binecuvântarea vinului înaintea celei pronunțate asupra pâinii, este moștenită din ritualul cinei iudaice festale sau sabatice: la început era pronunțată asupra unui pahar cu vin, prin care se separa timpul sacru de cel profan; urma apoi, la începutul mesei o binecuvântare asupra pâinii iar la sfârșitul ei se rostea asupra unui pahar cu vin binecuvântarea finală, birkat ha-mazon.”⁶¹ Această formă este redată și în Noul Testament de Sfântul Luca⁶² și de Sfântul Pavel.⁶³

Din textele Didahiei lipsesc cuvintele de instituire ale Mântuitorului Hristos precum și orice referire la comemorarea Cinei celei de Taină sau a Pătimirilor lui Hristos. Teologul sus amintit, Ciprian Streza, prezintă în opt puncte diferite păreri ale teologilor cu referire la textele euharistice ale Didahiei; precum și propuneri și reconstituiri ale ritualului euharistic după textele Didahiei.

Sunt păreri cum că ritualul prezentat de Didahie nu ar fi decât un simplu ritual al unei cine ordinare după modelul iudaice; opinii cum că textele liturgice cuprinse în capitolele IX și X sunt rugăciunile unei agape, după care ar urma ritualul propriuzis Euharistic, așa cum ar indica cuvintele: *de este cineva sfânt, să vină; de nu este să se pregătească* (10,6). K. Niederwimmer propune o reconstituire a ritualului descris de Didahia. Sugerează că Euharistia descrisă începea abea după cuvintele din 10, 6, sus amintite, iar agapa începea înainte de Didahia 10,1: *Iar după ce v-ati săturat așa să mulțumiți.*

Iată schema desfășurării Liturghiei:

1. Didahia 9,2-4 ---agapa comunitară, introdusă de binecuvântările asupra paharului sărbătorii și asupra pâinii.
2. Didahia 10,1---după terminarea mesei urmează binecuvântare după cină (birkat ha-mazon),

⁶¹ Ciprian Streza, *Istoria anaforalelor liturgice...*, p.8

⁶² Lc. 22, 17-20

⁶³ I Cor. 10, 16-17

însă puțin creștinizată (10,2-6)

3. Didahia 10,6--- invitația la Cina Euharistică.
4. rugăciunile profeților
5. Didahia 14,1-3---Liturghia creștină proprizisă⁶⁴

Textul folosește de câteva ori expresia *Tatăl nostru* sau echivalentul *Părinte sfinte*. Se recunoaște paternitatea lui Dumnezeu și implicit filiația noastră. Iisus Hristos este Fiul lui Dumnezeu născut nu făcut. Dumnezeu este Tatăl nostru nu pentru că am fi luat ființă din El, să fim deoființă cu El ci în virtutea faptului că Dumnezeu este Cel care ne-a creat. De asemenea filiația noastră se și dobândește treptat prin împlinirea poruncilor lui Dumnezeu. Hristos numește pe cei ce împlinesc voia Lui *pieteni și casnici ai lui Dumnezeu*. Casnicii sunt membrii familiei Împărăției lui Dumnezeu. prin împlinirea poruncilor se omul trăiește deja și nu încă timpul eshatonului, iar acest fapt se poate împlini numai în Biserica lui Hristos.

După modelul iudaic, se mulțumește pentru potir și pentru pâine.

Întâi pentru vin: *pentru via cea sfântă a lui David*. Expresia este una concretă, cu referire la vin, dar în același timp una simbolică, ce face legătura dintre via cu struguri și vița lui David, adică poporul ales, noul popor ales al lui Dumnezeu, Biserica. Vița lui David este împlinirea proorociilor, este roada coapsei lui David din care izvorăște și se face Om Fiul și Robul lui Dumnezeu, Iisus Hristos. El este capul Bisericii, noul popor ales al lui Dumnezeu.

Se mulțumește apoi asupra pâinii, pentru *viața și cunoașterea*, făcute cunoscute tot prin Iisus Hristos. Pâinea este asociată cu viața. În ea stă viață. În sens propriu este un aliment de bază în alimentația omului. Când Domnul este înfometat după cele patruzeci de zile și nopți de postire, diavolul îl ispitește să prefacă pietrele în pâini, ca să mănânce. Se poate face o asemănare a pietrei cu pâinea dospită ne pusă încă în cuptor pentru

⁶⁴ Ciprian Streza, *Istoria anaforalelor liturgice...*, p.9

coacere. Însă Domnul îi răspunde ispititorului că *nu doar cu pâine va trăi omul ci cu tot cuvântul lui Dumnezeu*. Pâinea este înmulțită de Hristos de două ori, minune prin care satură mulțime de oameni. În sens figurat, așa cum am arătat pâinea este cuvântul lui Dumnezeu, învățătura sfântă și mântuitoare care dă viață. Este cunoașterea de care vorbește Didahia (9,3). Iar deplin, în Liturghie, după rugăciunile euharistice, Pâinea este Trupul Mântitorului, care se dă celor din Biserică, botezați în Numele Lui Hristos. Textul Didahiei atrage atenția acestui fapt: *Nimeni să nu mănânce, nici să bea din Euharistia voastră, decât doar dacă cei care au fost botezați în numele Domnului (9,5)*. Participarea la sinaxa euharistică era condiționată de Botez. Botezul este cheia de intrare în Biserică, de inițiere în Tainele lui Hristos. Fiind un text al secolului al IV-lea se poate înțelege și precauția disciplinei Arkana. Nu se poate lua parte la adunare dacă persoana nu este Botezată în Numele Sfintei Treimi, așa cum îi învățase Iisus pe apostoli: *Mergând, învățați toate neamurile, botezându-i în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh.*⁶⁵

Este o nouă hrană și o nouă băutură. Prin Jertfa lui Hristos și Învierea Lui, cele două acte iudaice ale ritualului cinei festale primesc o nouă semnificație. De aceea Hristos le spune apostolilor Săi la Cina cea de Taină că *paharul îl va bea nou în Împărăția lui Dumnezeu*. După învierea Lui și după trimiterea Duhului Sfânt vinul se face nou în Împărăția lui Dumnezeu, Biserica.

Cele două binecuvântări, asupra potirului și asupra pâinii, sunt pecetluite prin cuvintele: *Slavă ție în veci! Amin*. Tot o binecuvântare. Binecuvântarea este cu dublu sens. Omul binecuvintează pe Dumnezeu, în sensul doxologic și latreutic, iar Dumnezeu îl binecuvintează pe om cu viață. *Slavă ție în veci! Amin* este o evidentă formulare doxologică întărită de cuvântul amin, ce se traduce cu o aprobare, *așa să fie*.

⁶⁵ Mt. 28,18

Didahia 9,4 pune accent pe unitatea Bisericii. Compară unitatea Bisericii cu unitatea pâinii prin boabele de grâu din care s-a făcut. Textul e defapt o rugăciune adresată lui Dumnezeu pentru unitatea Bisericii. Unitatea Bisericii se realizează euharistic, prin împărtășirea din aceeași Pâine și din același Potir. Euharistia e aceeași pe toate dealurile. Și cu toate că există o oarecare distanță între bisericile locale, totuși Una este Biserica și Una este Euharistia pentru că este *Un Domn, O credință, Un Botez*. Textul este urmat și el de o binecuvântare, *Căci a ta este slava și puterea în veci! Amin*, după modelul Hatimah-ului iudaic. Iar orice text urmat de un hatimah este/devine rugăciune.

Capitolul 9 al Didahiei prezintă un ritual la agapei creștine după care urmează, așa cum s-a arătat mai sus binecuvântarea după cină, birkat ha-mazon-ul iudaic, însă încreștinat, cu elemente creștine(10,1-6).

Birkat ha-mazon-ul iudaic este modelul textului euhologic din Didahia 10. acesta este structurat în trei părți: una doxologică împletită cu cea de mulțumire și a treia de cerere. „Tema centrală a anaforalei creștine nu mai este binecuvântarea, ci în mod plener euharistia, mulțumirea.”⁶⁶ Toate trei se termină printrun scurt ha-timah așa cum s-a arătat și pentru Didahia 9.

Dacă leitmotivul capitolului 9 al Didahiei este *Tatăl nostru*, cel al capitolului 10 este *Numele Tău*. Numele este identificarea unei ființe spirituale, umane sau cosmice. Dumnezeu a dat nume făpturilor Sale; Adam dă nume femeii sale, Eva, și numește animalele; părinții pun nume copiilor lor. Uneori numele indică și rolul persoanei în istoria omenirii: Botezătorul, Înaintemergătorul ș.a.⁶⁷ Numele exprimă unicitatea și irepetabilitatea persoanei. Face legătura cu persona numită. Mai mult, numele este o invocare, o chemare a persoanei respective. Dumnezeu este numit cu atribuțiile Sale: Sfânt, Atoateșitorul, Atotputernic ș.a. Iar Numele Iisus este cel invocat în rugăciuni, și toate rugăciunile sunt îndreptate către

⁶⁶ Ciprian Streza, *Istoria ...*, p.11

⁶⁷ Ioan Mircea, *Dicționar...*, p.357

Tatăl prin chemarea numelui Iisus. Chiar Hristos Iisus le-a spus apostolilor că orice vor cere în Numele Lui de la Tatăl să fie încredințați că le vor și avea, căci Dumnezeu I-a dat Lui Nume, *ca întru Numele Lui tot genunchiul să se plece, al celor cerești, al celor pământești și al celor dedesupt.*

Sunt amintite acte din istoria mântuirii și se mulțumește în deosebi pentru darul vieții, pentru *cunoașterea, credința și nemurirea*. Viața veșnică se traduce prin *cunoașterea* Fiului lui Dumnezeu și prin El, prin cunoașterea lui Dumnezeu Tatăl (10,2).

Se revine în Didahia 10,5 la ideea unității Bisericii prezentată înainte în 9,4. Se cere desăvârșirea Bisericii întru iubirea lui Dumnezeu, cea jerfelnică. „Misterul cultic ca experiență de viață a primilor creștini, arată Biserica, Mirasa lui Hristos, ca fiind „pe cale”, având nevoie de Sfintele Taine pentru împlinirea ei, participând în mod viu, activ la toate actele mântuitoare ale Mirelui ei.”⁶⁸ În următoarele texte se observă credința în iminenta parusie. Prin două expresii diferite dar identice în sens, se cere lui Dumnezeu să vină din nou. Se așteaptă revenirea Domnului Iisus ca să restaureze Împărăția Lui. Prima cerere deși nu este de factură biblică este tot de inspirație scripturistică: *Să vină harul și să treacă lumea aceasta!* Cea de a doua este preluată din apedicele cărții Apocalipsa: *Marana tha!* (10,6)

Cuprinsă între cele două cereri eshatologice se întâlnește formula prin care cei prezenți la sinaxa euharistică sunt invitați la împărtășirea din Trupul și Sângele Domnului Iisus Hristos, însă nu oricum ci se impune o condiție: sfințenia: *De este cineva sfânt, să vină! De nu este, să se pocăiască!* Prin sfințenie se înțelege pe deoparte condiția Botezului, precum este arătat și în Didahia 9,5. Cei Botezați în Numele Sfintei Treimi sunt numiți în cărțile Noului Testament *sfinți*. Cu toate acestea nu este de ajuns Botezul pentru a se apropia de Cina Domnului ci este necesară mai

⁶⁸ Ciprian Streza, *Misterul cultic, mod al prezenței lui Hristos în Biserică* în Revista Teologică, 90, nr.4, 2008, p.247

ales sfințenia vieții. De aceea cel de-al doilea verset este antitetic și vorbește despre pocăință, pocăința ca întoarcere către Dumnezeu, ca schimbare a vieții. Prin Botez omul devine un altul, un om nou cu o viață nouă, în Hristos, așa cum accentuează și Sfântul Nicolae Cabasila.⁶⁹ „Botezul îl aduce pe om în contact direct cu Dumnezeu ca plăsmuitor, ca formator; primirea Lui, însă, e posibilă numai sub forma de hrană ca gustare.”⁷⁰ Împărtășirea de Hristos Euharistic nu se poate împlini oricum ci este necesară o anumită pregătire în prealabil, după îndemnul apostolului Pavel adresat corintenilor: *așa să se cerceteze omul pe sine, și numai așa sa mănnce și să bea...*⁷¹

Capitolul 10 al Didahiei se termină printr-un îndem: *Profeților însă îngăduiți-le să mulțumească cât vor* (10,7). Teologul mai sus amintit, diaconul Ioan Ică Jr. își rezervă câteva pagini din ampla lucrare *Canonul ortodoxiei I, Canonul Apostolic al primelor secole* tâlcuirii acestui text-îndemn. Acest text trebuie privin în contextul lui și nedespărțit de următoarele capitole ale Didahiei. Partea a treia a Didahiei, una discilinară, reflectă ecleziologia aplicată a comunităților didahistului anonim. Se ivesc o serie de probleme ecleziologice ce nu pot fi ușor soluționate. Cu toate acestea trebuia avut în vedere că textul Didahiei este o compilație de texte, cel mai probabil din locuri și timpuri diferite. Capitolele XI- XIII prezintă viața comunității unde rolul principal îl au apostolii, profeții și harismaticii itineranți. Comunitatea trebuie să le probeze purtarea și învățătura. De la toți se cere sărăcie de bunăvoie. Cererea de bani în schimbul învățăturii lor este semnul fasului profetism și falsei învățături. Bisericele din Siria se pare că au fost o perioadă conduse de colegii de profeți și apostoli, în sensul larg al cuvântului, care trimit la misiune apostoli itineranți din sat în sat, și din oraș în oraș. În capitolul XV sunt invitați să își aleagă/hirotonească

⁶⁹ Sf. Nicolae Cabasila, *Despre viața în Hristos*, Ed. EIBMBOR, București, 2009

⁷⁰ Teodor Bodogae, studiu introductiv la Sfântul Nicolae Cabasila, op. cit, p.16

⁷¹ I Cor. 11, 28 ș.u.

A se vedea pe larg despre pregătirea necesară împărtășirii din Sfintele Taine la Vasiliu Ioan, *Sfânta Euharistie, punctul culminant al întâlnirii omului cu Dumnezeu*, Ed. Agnos, Sibiu, 2008

episcopi și diaconi din rândurile lor, cărora să li se încredințeze celebrarea Euharistiei care preiau funcțiile profeților și harismaticilor.⁷²

Cuvintele: *să rostească oricâte mulțumiri vor voi* arată că nu oricine putea rosti rugăciunile euharistice. Se cunoaște faptul că textele euhologice Euharistice s-au fixat târziu în scris, fiecare episcop sau prtotoprezbiter putea improviza urmând însă o anumtă schemă/fraim. Erau unii care slujeau după cadru dat, slujitorii obișnuiți, ordinari, dar profeților li se îngăduia să se exprime cu larghețe. Este vorba și de un primat duhovnicesc înaintea hirotoniei. Profeții fiind plini de Duhul lui Dumnezeu aveau această autoritate în Biserică. Celebrarea Euharistiei pendula între improvizația profeților plini de Duhul Sfânt și improvizația limitată folosindu-se de anumite idei și cadre.

Capitolul XIV este o celebrare Euharistică în noua zi a Domnului, Duminica. Constitue de asemenea un rezumat al celor două capitole sus prezentate: IX și X ale Didahiei.

Vom încheia prin concluzia diaconului Ioan Ică Jr.: „unică în felul ei, Didahia atestă un tip de creștinism timpuriu, necunoscut până la descopirea ei: bazat pe învățătura morală iudică despre cele două căi preserată cu ziceri ale lui Iisus, acest creștinism folosește rugăciuni euharistice inspirate din iudaism, dar vede în sinaxa euharistică realizarea anticipată a Împărăției eshatologice a lui Dumnezeu inaugurate în Persoana mesianic-davidică a lui Iisus Hristos, iar comunitățile lui sunt dinamizate de o ierarhie itinerantă harismatică, în curs de înlocuire cu una locală.”⁷³

⁷² Ioan Ică Jr., *Canonul...*, p.248

⁷³ Ibidem, p.249

Relația dintre text scris și improvizație

Subiectul prezentei ar trebui să definească raportul între improvizație și text scris în Liturghia creștină primară și importanța înțelegerii acestui raport pentru practica liturgică actuală.

Dar pentru a vorbi despre textele Liturghiei creștine primare, se cuvine a aminti că majoritatea membrilor Bisericii proveneau din rândul iudeilor. Ca atare cultul Bisericii primare era influențat de rânduielele iudaice de rugăciune.

La fel ca și în cazul cultului creștin, lipsesc manuscrise iudaice cu texte euhologice străvechi. Cele mai vechi provenind din sec IX p. Hr. (Seder Amron Gaon). Acest fapt poate fi explicat prin dorința

rabinilor și opoziția lor de a fi așternută în scris o tradiție în mod deliberat orală. Logic vorbind orice text cultic scris, fie el iudaic sau creștin, conține material euhologic mult mai vechi decât datarea făcută manuscrisului. E clar că a existat un timp în care textele euhologice erau transmise oral înainte ca ele să fie selecționate și transpuse în scris, ca mai apoi să fie material *Prax Eucharistica*.

Nu tot ce se rostea se transmitea oral altei generații, iar nu tot ce se rosteau în cadrul adunărilor euharistice s-a păstrat în scris. Existau anumite formulare clasice de rugăciune, cadre pe structura cărora proistosul putea improviza.

Câteva argumente ale improvizației în cult:

- *Teffilah-ul* este rugăciunea prin excelență a cultului iudaic, rostită de credincioșii mozaici de 3 ori pe zi. Este formată din 18/19 binecuvântări rostite în picioare în continuarea lui Șhema Israel. Cererile sunt grupate în 3 secțiuni încadrate între 6 binecuvântări: 3 ce preced cererile⁷⁴ și alte 3 binecuvântări finale.⁷⁵ Sunt cereri generale dar și particulare în același timp. Lasă loc intervenție rugăciunilor personale. Duc mintea la o asociere cu ectenia mare a liturghiei ortodoxe de azi. Cererile sunt pretextul unei rugăciuni interioare. *Teffilah-ul* pune centrele de greutate ale dialogului omului cu Dumnezeu, chintesența cererilor omului dar și pretextul adâncirii comuniunii omului cu Dumnezeu. Cererile *Teffilah-ului* sunt pretexte și contextul unei adânciri interioare, formule euhologice ce au menirea de a-l iniția pe om mai mult și mai mult în taina experienței comuniunii cu Dumnezeu, descrisă de Sfântul Vasile cel Mare ca *τα δογματα*.

- Se putea improviza la *sfârșitul binecuvântărilor de la templu de după aducerea jertfelor*.

⁷⁴ Tu ești Dumnezeu Cel Unul; Tu ești Dumnezeu Cel Atotputernic; Tu ești Dumnezeu Cel Atotsfânt.

⁷⁵ Îți mulțumim pentru restaurarea cultului din Ierusalim; pentru primirea jertfei de laudă; pentru dăruirea păcii Tale.

• Momentul *Quiduș-ului* din cadrul ritualului cinei iudaice.. la momentul paharului binecuvântării proistosul putea improviza cereri și binecuvântări legate de sărbătoarea propriuzisă.

• *Profeților însă, îngăduițile să rostească oricât de multe mulțumiri vor dori.*⁷⁶

• *Iar proistosul înalță rugăciuni și mulțumiri atât cât poate.*⁷⁷

• *Iar episcopul să mulțumească, așa cum am spus mai sus. Nu este deloc necesar ca el să rostească aceleași cuvinte pe care noi le-am reprodus, ca și cum s-ar sili să recite din memorie, aducând mulțumire lui Dumnezeu; dar să se roage fiecare cum poate. Dacă cineva este în stare să se roage destul de mult și să rostească o rugăciune solemmnă, este un lucru bun. Dar dacă cineva, când se roagă, spune o rugăciune scurtă, să nu fie împiedicat, numai ceea ce rostește să fie cu adevărat ortodox.*⁷⁸

Cum se face improvizația

După modelul lui Șhema Israel, cuvintele omului la rugăciune trebuie să fie cuvinte evlavioase, inspirate, *să fie cuvintele lui Dumnezeu*. Omul învață de la Dumnezeu cum să I se adreseze, impropiindu-și cuvintele lui Dumnezeu. Cuvântul lui Dumnezeu devine cuvântul omului de laudă și mulțumire, devine cântarea omului. Cuvântul lui Dumnezeu provoacă la răspuns, iar omul răspunde tot prin cuvintele lui Dumnezeu, cuvinte inspirate.

În linii mari, în cultul iudaic dar și în cel creștin se găsesc forme de rugăciuni datorită preponderenței textului biblic, iar improvizația este limitată la binecuvântările ce însoțesc lectura textului sfânt.

⁷⁶ *Didahia*, 10,7, PSB 1, EIBMBOR, p. 30

⁷⁷ Sfântul Iustin martirul și Filosoful, *I Apol.*, 67,5,

⁷⁸ *Tradiția Apostolică*, 9, 3-5

După cuvântul: *profeților însă, îngăduițile să rostească oricâte mulțumiri vor voi* se deduce că altora nu le era îngăduit să improvizeze ci doar anumitor persoane din comunitate, care aveau anumite calități spirituale.

Proistosul improviza pe o schemă clară care alcătua nucleul liturghiei și el improviza atât cât putea în funcție de capacitățile spirituale, în funcție de frumusețea interioară. Se contureaza un primat duhovnicesc între prezbiterii comunității.⁷⁹

Din ultimul text al argumentelor pro improvizație reiese o altă cerință obligatorie a improvizație. Textul rugăciunii improvizate să fie ortodox. Trăirea liturgică este strâns legată de credința adevărată.

Se mai poate improviza azi? Dacă da, în ce măsură.

Există un aspect dinamic al cultului în Biserica Ortodoxă, dar el se referă la alcătuirea de slujbe noi la zilele de pomenire a unor Sfinți canonizați recent, nicidecum la tot felul de intervenții în forma actuală a Liturghiei. Dacă astăzi se poate vorbi de o improvizație legitimă în cadrul Liturghiei atunci nu se poate referi decât la antrenarea fiecăruia la o rugăciune profundă interioară provocată mai ales de ecteniile Liturghiei .

⁷⁹ Pe larg despre improvizația în cultul creștin la Ciprian Streza, *Cultul creștin al Capadociei secolului IV, între improvizație și text scris: o chestionare a scrierilor Sfântului Vasile cel Mare*, în *Revista Teologică*, 87, nr.1, 2006, p.33-43

Euharistia

în scrierile Sfântului Iustin Martirul și Filosoful

*Dor nestăvilnit după cunoașterea Adevărului;
Zbucium neobosit pentru dobândirea Lui;
Dispoziție nestrămutată pentru propovăduirea lui
Din clipa în care L-a găsit
Și moarte martirică pentru mărturisirea Lui.⁸⁰*

Sfântul Iustin Martirul și Filosoful s-a născut către anul 114 în Flavia Neapolis, Vechiul Sichem, un vechi oraș al Samariei, fiul lui Priscus și nepot al lui Bacchius. Părinții lui erau de neam grec, păgâni.. A

⁸⁰ Olimpiu Căciulă, *Introducere la Apologeți de limbă greacă*, PSB2, EIBMBOR, București, 1980, p.5

trăit pe vremea împăraților Antonin cel Pios (138-161) și Marcus Aurelius (161-180). Este puțin probabil să fi avut vreo rudă creștină în familie. Lucru acesta este clar și datorită peregrinării filosofice de care a avut nevoie pentru a cunoaște legea creștină. Din fericire, părinții i-au oferit o educație destul de bună, ajutându-l să-și descopere propriile talente și să fie un căutător al adevărului. Învățăturile primite nu l-au mulțumit prea mult, deoarece se refereau probabil doar la informații fără prea multă aplicație spirituală concretă, ori Sfântul Iustin era, înainte de toate, o persoană analitică, determinată să caute numai esențialul. De aceea a decis că a sosit momentul să descopere care este, de fapt, sensul vieții.⁸¹ Primul său profesor a fost un filosof stoic, dar care l-a dezamăgit în scurt timp, determinându-l să renunțe la cursurile lui. Stoicul nu îi vorbea absolut deloc despre Dumnezeu, considerând un astfel de subiect inutil. A plecat de la acest profesor pentru a căuta mai departe. A ajuns în preajma unui pitagoreu. Astfel mărturisește: „ Fiindcă însă sufletul meu nu-mi dădea pace, dorind să asculte continuu aceea ce formează, în chip propriu și deosebit, obiectul filosofiei, am venit la un pitagoreu, care era de mare vază și care era un bărbat ce se ocupa mult de tot cu filosofia. Apoi, vorbind cu el și arătându-i că vreau să devin auditoriu și discipolul lui, îmi zise: Ia spune-mi: ai urmat cursurile de muzică, de astronomie și de geometrie? Crezi că poți contempla ceva din cele ce alcătuiesc fericirea, dacă tu ai învățat, mai întâi, lucrurile acestea, care zmulg sufletul din limitele sensibilului și-l fac folositor lucrurilor intelectuale, pentru ca astfel, să poți vedea în sine ceea ce este frumosul și ceea ce este bine?”⁸²

Convertirea sa poartă amprenta miraculosului, minunii pe care Dumnezeu o săvârșește întotdeauna cu sufletele dornice de aflarea Lui. Irmosul cântării a 6-a a canonului Sfântului compară, într-un mod poetic,

⁸¹http://www.basilica.ro/ro/stiri/sfantul_iustin_martirul_si_filosoful_intemeietorul_filosofiei_crestine.html

⁸² Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, *Dialog cu iudeul Trifon II,4* în PSB2, trad. T. Bodogae, O. Căciulă, D. Fecioru, EIBMBOR, București, 1980, p.93

convertirea Sfântului Iustin cu cea a Apostolului Pavel: „Primind chemarea din cer asemenea cu dumnezeiescul Pavel, și alergând călătoria cea dreaptă, foarte bine ai săvârșit nevoițele muceniciei, de Dumnezeu înțelepțite.”⁸³ Aflându-se pe malul mării, Sfântul Iustin medita. Doar valurile mării întrerupeau într-un mod sacadat liniștea ce îl învăluia. Deodată aude pași în urma lui și apoi, după ce se întoarce, vede un bătrâncare se apropia de el. Discută despre filosofie, pornind de la filosofia sistemelor omenești pentru ca mai apoi să treacă la filosofia profeților și a lui Iisus Hristos „și să smulgă din lumea de rând un nou adept al cerului.”⁸⁴ Bătrânul dispăre iar filosoful rămâne din nou singur. În *Dialog cu iudeul Trifon* Sfântul Iustin mărturisește: „iar mie mi s-a aprins deodată un foc în suflet și m-a cuprins o mare dragoste de profeți, ca și de bărbații aceia care au fost prietenii lui Hristos. Și, gândind la cuvintele lui (ale bătrânului), găseam că aceasta este singura filosofie sigură și aducătoare de folos. În felul acesta și pentru aceasta sunt filosof.”⁸⁵

În jurul vârstei de 30 de ani Iustin a primit sfântul botez (între anii 133 și 137). Sfântul Iustin a plecat după momentul convertirii la Efes, unde a avut loc dialogul său cu iudeul Tryfon, relatat în scrierea omonimă. Apoi, se îndreaptă spre Roma, unde va deschide prima școală filosofică în care se va preda credința creștină. Rezonanța unui astfel de loc nu se lasă mult timp așteptată și ucenicii încep să apară, dar se nasc acum și primele conflicte. Un filosof cinic, Crescens, devine cel mai aprig adversar al Sfântului Iustin, dar este învins într-o dispută directă. Tațian Asirianul îl descrie pe Crescens drept un fals filosof, care iubea mai mult banii decât înțelepciunea. Se știe că acesta a complotat împotriva Sfântului Iustin, ajungând să îl denunțe autorităților romane pentru faptul că este creștin. Oricum, curajul Sfântului Iustin a fost unul ieșit din comun, deoarece a provocat la un dialog deschis filosofia păgână într-o vreme a persecuțiilor.

⁸³ Irmosul pesnei 6 a canonului utreniei din ziua de 1 iunie

⁸⁴ Olimpiu Căciulă, *Introducere la Apologeti de limbă greacă*, PSB2, EIBMBOR, București, 1980, p.7

⁸⁵ Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, *Dialog cu iudeul Trifon VIII, 1...*, p.100

Deschide o școală de filosofie creștină. Deci mergând la Roma în anul 155, a dat împărat Antonin o apologie în scris împotriva rătăcirii idolilor, și dezvinovățitoare pentru credința în Hristos, „cu care pe una, adică credința creștinilor, o adevărea și o întărea, iar pe cealaltă, adică înșelăciunea idolească, o supunea cu dovediri din Scripturi.”⁸⁶ Mai târziu, în anul 161, puțin după urcarea pe tron a împăratului Marcus Aurelius, el a scris o a doua Apologie, adresată de aceasta dată Senatului Roman. Se pare că tot la Roma scrie și lucrarea Dialog cu iudeul Trifon⁸⁷. La [Roma](#) intră în conflict cu filosoful cinic [Crescens](#) imoral, ignorant și fanfaron. Iustin l-a zdrobit pe acest ignorant, care, îi acuza pe creștini de ateism și de imoralitate fără să-i cunoască. Înfrânt, [Crescens](#) îl denunță pe Iustin, care este condamnat la moarte și executat în anul 165, cu încă alți șase creștini sub prefectul [Iunius Rusticus](#).⁸⁸

Sfântul Iustin nu își structurează discursul după regulile retorice, urmărind un plan riguros, ci își expune convingerile și ideile într-un mod liber, viu, convingător. Scopul principal este negarea acuzațiilor aduse creștinismului și creștinilor de către lumea romană păgână.⁸⁹ Cele două Apologii prezintă creștinismul înaintea întregii lumi și sunt adresate, așa cum s-a arătat, celor doi împărați romani și senatului roman. Ca întindere, Întâia Apologie este mai vastă ca următoarea, structurându-se pe 68 de capitole, încheindu-se cu 3 epistole scurte: prima a împăratului Hadrian, cealaltă a împăratului Cezar Titus Aelius Adrianus Antonius Augustus Pius Pontifex Maximus și ultima, adăugată cu mult timp după martiriul Sfântului Iustin, a împăratului Cezar Marcus Aurelius Antoninus, Germanic, Partic, Sarmatic. Cealaltă Apologie se întinde pe doar 15 capitole fiind

⁸⁶ Sinaxar 1 iunie, *Mineiul lunii iunie*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2001, p.9

⁸⁷ Unii sunt de părere că este scris la Efes unde este plasată întrevăderea cu iudeul Trifon. Cert este că este scris posterior Primei Apologii făcând referințe la ea: *așa cum m-am adresat Cezarului*. Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, *Dialog cu iudeul Trifon CXX,2...*, p.234

⁸⁸ http://ro.wikipedia.org/wiki/Iustin_Martirul_%C5%9Fi_Filosoful

⁸⁹ Ciprian Steza, *Structura și conținutul anaforalei euharistice la Sfântul Iustin Martirul și Filosoful*, în Curs la Istoria anaforalelor liturgice, p.1

practic o continuare a primei Apologii, „un post scriptum sau u apendice al ei.”⁹⁰

În cea de-a treia lucrare, *Dialog cu iudeul Trifon*, subiectele discutate sun vaste, începând cu desrierea convertirii lui, a Sfântului Iustin, continuând cu disertații asupra Vechiului Testament și despre învățăturile lui ca ceva trecător, identificarea Logosului divin cu Fiul lui Dumnezeu care a grăit prin prooroci, Cel veșnic, Cel ce S-a întrupat și S-a răstignit pentru om, și încheiindu-se prin discuții despre chemarea neamurilor și despre Biserica creștină.

Însă, ceea ce ne interesează în lucrarea de față sunt textele privitoare la sinaxa euharistică și la ritualul săvârșirii Euharistiei. De aceea vom extrage din lucrările Sfântului Iustin Martirul și Filosoful doar acele texte cu referitoare la Euharistie despre care vom încerca să spunem câte ceva fără a avea pretenția de a explica întru totul aceste texte. Apologia I face subiectul celui mai detaliat text al Bisericii primare privitor la ritualul euharistic. „Faptul că a fost nevoit să se apere împotriva reproșurilor absurde, ca și absența unor trăsături care ulterior vor dobândi o pondere ca așa-numta *disciplina arkana* l-au făcut pe Sfântul Iustin să ofere o prezentare detaliată a desfășurării cultului divin.”⁹¹

LXV.

În ce ne privește pe noi, după spălarea celui ce crede și care a căzut întru totul de acord cu noi, îl aducem în locul unde se găsesc adunați cei pe acre noi îi numim frați, făcînd rugăciuni comune pentru noi înșine și

⁹⁰ Ibidem, p.2

⁹¹ Karl Christian Felmy, *De la Cina cea de Taină la Dumnezeiasca Liturghie a Bisericii Ortodoxe*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p.24

pentru cel luminat, ca și pentru toți ceilalți de pretutindeni, cu multă stăruință, ca să ne învrednicim ca, aflînd adevărul, să ne găsim și prin fapte a fi niște buni trăitori și păzitori ai celor ce ne sunt poruncite, în așa fel ca să ne mîntuim cu mîntuirea veșnică cel luminat, ca și pentru toți ceilalți de pretutindeni, cu multă stăruință, ca să ne învrednicim ca, aflînd adevărul, să ne găsim și prin fapte a fi niște buni trăitori și păzitori ai celor ce ne sunt poruncite, în așa fel ca să ne mîntuim cu mîntuirea veșnică. Încetînd rugăciunile, noi ne îmbrățișăm unii pe alții cu sărutarea păcii. Apoi, se aduce celui ce prezidează adunarea fraților pâine și un pahar de vin amestecat cu apă, pe care acesta luându-le, înalță laudă și slavă Părintelui tuturor, în numele Fiului și al Duhului Sfînt și rostește o lungă rugăciune de mulțumire, pentru ca acestea să fie primite de către El. Cînd a terminat rugăciunile și euharistia, întreg poporul care este de față rostește cu glas mare: „Amin”. Cuvîntul Amin este un cuvînt ebraic, care înseamnă „așa să fie”. După ce întîistătătorul a terminat euharistia și tot poporul a rostit Amin, slujitorii aceia care sunt numiți la noi diaconi dau fiecăruia dintre cei ce se găsesc de față să se împărtășească din pâinea și vinul amestecat cu apă, care s-au transformat în euharistie, iar celor ce nu sunt de față, li se duc pe la casele lor.

LXVI.

Hrana aceasta se numește la noi euharistie. Nimeni nu poate participa la ea decît numai cel ce crede că cele propovăduite de noi sunt adevărate și care a trecut prin baia iertării păcatelor și a renașterii, trăind mai departe așa cum ne-a transmis Hristos. Căci noi nu primim acestea ca pe o pâine comună și nici ca pe o băutură comună; ci, după cum prin Cuvîntul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, Mîntuitorul nostru, S-a întrupat și a avut în vederea mîntuirii noastre și trup și sînge, tot astfel și hrana transformată în euharistie, prin rugăciunea cuvîntului celui de la

El, hrana aceasta din care se hrănesc sângele și trupurile noastre prin schimbare, am fost învățați că este atât trupul, cât și sângele Acelui Iisus întrupat. Apostolii, în Memoriile lor, care se numesc Evangheliile, așa ne-au transmis că li s-a poruncit lor: Iisus luând pâinea și aducând rugăciuni de mulțumire asupra ei, a zis: „Aceasta să o faceți, în amintirea Mea; acesta este Trupul Meu” Și, de asemenea, luând și paharul și aducând rugăciuni de mulțumire asupra lui, a zis: „Acesta este Sângele Meu”. Și i-a împărtășit din ele numai pe ei. Demonii cei răi, imitând acest lucru, au transmis că aceasta are loc și în misterele lui Mithra, deoarece și aici, în slujbele care se săvârșesc cu prilejul inițierii cuiva i se pune înaintea pâine și un pahar cu apă însoțite de unele formule. Voi știți bine acest lucru, iar de nu, îl puteți afla cu ușurință.

LXVII.

Mai departe, noi ne reamintim unii altora de toate acestea; cei ce avem bunuri materiale, venim în ajutorul celor lipsiți și ne găsim laolaltă cu ei întotdeauna. Și, pentru toate cele ce ni se oferă, noi binecuvântăm pe Creatorul tuturor, prin Fiul Său Iisus Hristos și prin Duhul Sfânt. Iar în așa-zisa zi a soarelui, se face adunarea tuturor celor ce trăiesc la orașe sau la sate și se citesc Memoriile apostolilor sau scrierile profeților, câtă vreme îngăduie timpul. Apoi, după ce cititorul încetează, întîistătătorul ține un cuvânt prin care sfătuiește și îndeamnă la imitarea acestor frumoase învățături. Apoi, ne ridicăm în picioare toți laolaltă și înălțăm rugăciuni; după care, încetând noi rugăciunea, așa cum am arătat mai înainte, se aduce pâine și vin și apă, iar întîistătătorul înalță deopotrivă rugăciuni și mulțumiri, cât poate mai multe, la care poporul răspunde într-un singur glas, rostind Amin. Și se dă fiecăruia să se împărtășească din cele ce au fost consfințite prin euharistie, iar celor care nu sânt de față, li se trimite euharistia acasă, prin diaconi. Cei ce se găsesc cu dare de mână

și vor, dau fiecare, ceea ce voiește, după intenția lui, iar ceea ce se adună se depune la întâistător, iar el se îngrijește și ajută pe orfani și pe văduve, pe cei lipsiți din vreo astfel de cauză, pe cei ce se găsesc în închisori, pe străinii care se găsesc în trecere și într-un singur cuvânt el devine purtătorul de grijă al tuturor celor ce se găsesc în nevoi. Iar în ziua soarelui, noi ne adunăm cu toții laolaltă, deoarece aceasta este prima zi în care Dumnezeu, schimbând întunericul și materia, a creat lumea, iar Iisus Hristos, Mântuitorul nostru, în aceeași zi a înviat din morți. Căci L-au răstignit în ajunul zilei lui Saturn și a doua zi după ziua lui Saturn, care este ziua soarelui, arătându-Se apostolilor și ucenicilor Lui, i-a învățat acestea toate câte le-am supus aici examinării voastre.⁹²

De asemenea se întâlnesc relatări ale ritualului Euharistic al Bisericii primare și în lucrarea *Dialog cu iudeul Trifon*. De aceea vom cita mai jos acele texte cu referiri la săvârșirea Euharistiei.

41.

1. Prescura (prosfora) din faină de grâu, după cum am spus.... care a fost predanisit să fie adusă pentru cei care erau curățiți de lepră, era tipul (typos) Pâinii Euharistiei, pe care Domnul nostru Iisus Hristos ne-a lăsat-o nouă să o facem spre amintirea patimii pe care El a suferit-o pentru cei care sunt curățiți în sufletele lor de toată răutatea oamenilor, astfel încât să mulțumim lui Dumnezeu atât pentm că a zidit lumea pentru om, cu toate cele ce simt în ea, cât și pentru că ne- a eliberat din stricăciunea în care ne născusem și pentru că a dus la împlinire completa nimicire a stăpâniilor și puterilor (întunericului) prin El, Care a suferit patimă după a Sa bunăvoire.

⁹² Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, *Dialog cu iudeul Trifon II,4* în PSB2, trad. T. Bodogae, O. Căciulă, D. Fecioru, EIBMBOR, București, 1980, p.70-71

2. De aceea, despre jertfele aduse pentru voi atunci, spune Dumnezeu, după cum am mai spus înainte, prin Maleah unul din cei doisprezece prooroci; „Nu este voia Mea întru voi, spune Domnul, și nu voi primi jertfele din mâinile voastre. Căci, de la răsăritul soarelui până la apusul lui, mare este numele meu printre neamuri și, în orice loc tămâie este adusă pentru numele meu și jertfa curată, căci mare este Numele Meu între neamuri, spune Domnul, iar voi îi necinstiți.

3. El profețește despre jertfele care sunt aduse în tot locul de către noi, neamurile, care sunt pâinea Euharistiei, și, de asemenea paharul Euharistiei, zicând că noi slăvim Numele Lui, dar voi îl defăimați.

117.

1. Astfel, Dumnezeu mărturisește, luându-o înaintea, că bineplăcute Lui îi sunt toate jertfele pe care Iisus a rânduit să fie aduse acestea sunt Euharistia pâinii și a Potirului, jertfe care sunt aduse de creștini în orice loc al pământului: iar cele săvârșite de voi și de acei preoți ai voștri le respinge Dumnezeu, zicând: ” și nu voi primi jertfele din mâinile voastre: căci, de la răsăritul soarelui până la apusul lui, mare este numele meu printre neamuri, pune Domnul, iar voi îl necinstiți. (Maleahi 1,10-11)

2. Și până acum, încăpățânându-vă, spuneți ca jertfele aduse de cei care erau numiți locuitori ai Ierusalimului, nu le primește Dumnezeu, doar cele aduse de cei care erau atunci în diaspora din neamul acela, el a spus că le primește, și ca rugăciunile lor, jertfe le numește. De asemenea, eu

însumi spun că rugăciunile și mulțumirile aduse de către cei vrednici sunt singurele jertfe desăvârșite și bineplăcute lui Dumnezeu.

3. Acestea doar creștinii au primit a le face și spre amintirea hranei uscate și lichide, în care fac amintire a patimii pe care a suferit-o Fiul lui Dumnezeu pentru ei.⁹³

Privin cu atenție aceste pasaje cu caracter liturgic se poate alcătui fraim-ul Liturghie creștine primare:

- Lecturi din Sfânta Scriptură, din scrierile apostolilor și ale porfeților
- Omilia/predica întâistătorului/proestosului
- Rugăciunea comună a credincioșilor
- Sărutarea păcii
- Aducerea pâinii și a vinului amestecat cu apă
- Rugăciunea de mulțumire făcută de proestos asupra darurilor, la care poporul răspunde cu „amin”
- Împărtășirea celor prezenți de către diaconi
- Colecte pentru cei săraci

Este doar o înșiruire a principalelor momente ale celebrării Euharistice. Sfântul Iustin este mai mult preocupat de o apologie a cultului decât de o descriere amănunțită a ritului.

Capitolul 65 al primei Apologii prezintă o liturghie baptismală, care probabil avea loc în noaptea de Paști. Cu puțin mai înainte, în capitolele 61-64, Sfântul Iustin tratează despre Taina Botezului. Catehumenii „sunt

⁹³ Ciprian Steza, *Structura și conținutul anaforalei euharistice la Sfântul Iustin Martirul și Filosoful*, în *Curs la Istoria anaforalelor liturgice*, p.8-9

cunduși undeva, unde este apă și sunt renăscuți acolo.”⁹⁴ Sunt născuți la viața în Hristos și de acum înainte sunt parte integantă a Bisericii lui Hristos. Botezul se administra în Sâmbăta cea mare, pentru ca mai apoi, neofiii să poată participa în noaptea pascală la Liturghia Euharistică.⁹⁵ În acea seară se serbează *Paștile ca sfârșit*. Este ziua a șaptea în care Domnul S-a odihnit de toate lucrările Sale dar este și ziua a opta, a sfârșitului lumii și a venirii Domnului⁹⁶.

Se poate distinge cu ușurință în cap. 65 al I Apologii două părți distincte ale Liturghiei: prima, cea pe care o numim Liturghia catehumenilor, iar cea de-a doua, Liturghie Credincioșilor. În acest capitol se disting trei acte principale.

Primul este rugăciunea comună a celor ce se numes frați între ei, rugăciune numită mai târziu rugăciunea credincioșilor. De acum înainte, neofiii puteau să rămână în continuare la sinaxă, devenind deci prin Botez membri ai Bisericii. Participarea la Euharistie încununează Botezul și punerea mâinilor episcopului.⁹⁷

Cel de-al doilea act, după încetarea rugăciunilor, este sărutarea păcii, ca o pecetluire a comuniunii dintre frați, ca signaculum orationis, așa cum este numită de Tertulian.⁹⁸ Îmbrățișarea simbolizează unitatea de dragoste a creștinilor, după modelul Treimic, împlinind porunca Domnului: *Să vă iubiți unul pe altul*. De altfel acesta este și îndemnul la sărutare și îmbrățișare întâlnit în ritul Liturghie bizantine de azi.

Cel de-al treilea act este aducerea darurilor. Înaintea proestosului se aduc darurile euharistice: pâinea și vinul amestecat cu apă (krama). Proestosul rostea o „lungă rugăciune de mulțumire.” Sfântul Iustin

⁹⁴ Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, *I Apologie LXI*, PSB2, EIBMBOR, București, 1980, p.66

⁹⁵ PS Laurențiu Streza, *Tainele de inițiere creștină în Bisericile răsăritene*, Ed. Trinitas, Iași, 2002, p.94

⁹⁶ Alexander Schmemmann, *Din apă și din Duh*, trad. Ion Brie, Ed. Symbol, București, 1992, p.159

⁹⁷ Dumitru Stăniloae, *Dogmatica III*, EIBMBOR, 2003, P.84

⁹⁸ Tertulian apud Ciprian Steza, *Structura și conținutul...*, p.10

vorbeste despre o rugăciune lungă, la singular, și de mulțumiri, folosind pluralul. Nu amintește cvintele de instituire a Euharistie. În cuprinsul acelei rugăciuni lungi se pot subânțelege și cuvintele Domnului Iisus de la Cina cea ce Taină. Prin adjectivul *lugă* atribuit rugăciunii se înțelege o oarecare improvizație în textele euhologice ale proestosului. Așa cum s-a arătat și în subcapitolele precedete, cel care prezida sinaxa euharistică imroviza pe o schemăclară care alcătuia nucleul liturghiei. Sfântul Iustin nu își propune să redea textele euhologice ale proestosului ci urmărește o apologie a cultului u atât o descriere amănunțită a acestuia.

Iar în ceea ce privește pluralul: mulțumiri, trebuie obserat faptul că la Sfântul Iustin binecuvântarea are loc prin mulțumiri. Invocarea se confundă cu multumirea. Cu privire la acestea, în lucrarea *De la Cina cea de taină la Dumnezeiasca Liturghie a Bisericii Ortodoxe*, teologul Karl Christian Felmy citează pe Jean-Paul Audet: „E o *binecuvântare* (benediction), cum s-a spus mai întâi în ebraică, sau o *euharistie*, cum s-a spus mai târziu în limba greacă într-un sens mult timp identic pentru ambele cuvinte.”⁹⁹ Se poate pune semnul egal între cele două cuvinte: binecuvântare și mulțumire.

Cuvântul *euharistie* este întrebuințat ca un fel de temen tehnic, însemnând atât marea rugăciune demulțumire cât și elementele euharistizate. Mulțumirile proestosului ce s-u făcut asupra darurilor de pâine și vin amestecat cu apă sunt pecetluite de cuvântul *amin*. Amin nu este doar o simplă afirmație: așa să fie, ci reprezintă implicarea credincioșilor, fraților, la rugăciunea euharistică, la mulțumire. Proestosul este cel care mulțumește în virtutea alegerii lui (hirotoneo) și a vieții lui harismatice, însă celelalte mădulare ale Bisericii nu sunt pasive ci participă activ și prin cuvântul amin.

După terminarea rugăciunii euharistice cei prezenți la sinaxă sunt împărtășiți de diaconi. Se observă că este amintit numai treapta de diacon

⁹⁹ Jean-Paul Audet apud K. Ch. Felmy, *De la Cina...*, p.28

și nu cea de episcop, folosindu-se un alt cuvânt substitutiv, acela de proestos, întâistător. Chiar dacă nu se folosește termenul de episcopos, se înțelege existența lui în comunitate prin celălalt termen.

La această liturghie baptismală pascală sunt împărtășiți pentru prima dată și neofii. Dacă prin Botez a renăscut, așa cum scrie Sfântul Iustin, iar prin punerea mâinilor proestosului se întărește în viața nouă în Hristos, acum Hristos este Cel care întărește neofitul pentru viața nouă, „Trupul și Sângele Lui nu pot decât să încolțească și să dezvolte, în sufletul lui nevinovat, virtuțile creștinești.”¹⁰⁰ Împărtășirea de Hristos în Botez este desăvârșită în împărtășirea Euharistică și cunoșterea Lui este una epectatică împlinindu-se în Împărăția Cerurilor.

Capitolul 66 al primei Apologii a Sfântului Iustin poate fi numit unul dogmatic. Sfântul Iustin arată ce/cine este Euharistia. Se revine la condiția esențială a primirii Sfintei Euharistii, Botezul arătând și principalele consecințe ale primirii Tainei Botezului: iertarea păcatelor, nașterea din nou și viețuirea conformă învățăturilor Mântuitorului.

Răspunde necredincioșilor, numiți de Sfântul Iustin „demoni”, având convingerea deplină că ei, creștinii, se împărtășesc nu de o pâine comună, ordinară, nici de o băutură obișnuită, ci de Însuși Trupul și Sângele Domnului. Dacă în capitolul anterior nu citează cuvintele de instituire a Euharistiei, de data aceasta amintește cuvintele Domnului de la Cina cea de Taină: *Aceasta să o faceți întru pomenirea Mea. acesta este trupul meu și acesta este Sângele Meu.*

Pomenirea actelor de la Cina cea de Taină nu este o simplă anamneză și comemorare. Prin Duhul lui Dumnezeu acele acte devin prezente aici și acum. Cuvântul *pomenire* capătă două sensuri ce nu se exclud unul pe celălalt. În viziunea elenistică prin pomenire se înțelege amintirea a ceea ce a făcut Mântuitorul la Cina cea de Taină și toate cele

¹⁰⁰ W. Guettee, *Catehism sobornicesc*, trad. I. Beleuță, Tiparul Tipografiei Jeronim Preda, Făgăraș, 1913, p.61

pentru mântuire. În accepțiunea semitică, pomenirea se traduce cu amintirea lui Dumnezeu de om, este de fapt o rugăciune de cerere pentru ca Dumnezeu să-și reverse mila peste comunitate pentru jertfa lui Hristos.

Tot în acest capitol 66 din I Apologie a Sfântului Iustin se observă folosirea de mai multe ori a cuvântului Logos. Formularea *întrupat prin cuvântul lui Dumnezeu* exprimă deoființimea Fiului cu Tatăl. Deși lucrarea este scrisă în cel de-a doilea secol creștin, totuși se pare că existau neînțelegeri ale Tainei întrupării Fiului Lui Dumnezeu și a înțelegerii deoființimii Fiului cu Tatăl, de vreme ce Sfântul Iustin ține să sublinieze că Fiul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, se întrupează prin cuvântul lui Dumnezeu. Combate și erezia dochetă ce contesta întruparea Fiului lui Dumnezeu, mai bine zis inomenirea, îmbrăcare în trup și sânge real omenesc. Lămurit explică necredincioșilor credința că Euharistia este identică cu Trupul și Sângele Mântuitorului.

În continuare ajungem la cea de-a doua importantă întrebuintare a Logosului în textul capitolului 66 a I Apologiei. Referindu-se la formula de euharistizare a pâinii și vinului amestecat cu apă, Sfântul Iustin se folosește de formula: *prin rugăciunea cuvântului care vine de la El*. „Expresia *rugăciunea cuvântului Său* sau *cuvântul care vine de la Sine* se pare că semnifică rugăciunea pronunțată asupra elementelor, în imitarea mulțumirilor Domnului dinaintea frângerii pâinii.”¹⁰¹

În capitolul următor, 67, Sfântul Iustin prezintă o liturghie nebaptismală, obișnuită, de această dată, așa cum a arătat în capitolul 65. Sinaxa euharistică prezentată în capitolul 67 are loc într-o zi de duminică. La fel ca în textul Didahiei este prezentată o liturghie duminicală. Prima zi a săptămânii devine ziua Domnului, ziua de celebrare a jertfei Euharistice.

¹⁰¹ Nota 6 la Alexander Roberts, James Donaldson, *Ante-nicene Fathers I*, Ed. Hendrickson Publishers, USA, 2004, p.66 Tot în acest fel explică și părintele Petre Vintilescu în lucrarea *Încercări de istorie a Liturghiei*, București, 1930, p.89

Sinaxa este prefăță de ceea ce mai târziu este numit Liturghia Cuvântului. Se pare că această rânduială a fost inserată în ritul euharistic după ce agapele au fost separate de culul propriuzis. Această primă parte a Liturghiei este alcătuită după modelul sinagogal și este alcătuită din trei elemente: rugăciuni, citiri și omilie, tâlcuirea citirilor. Motivul alcătuirii acestei Liturghii a cuvântului este acela de a pregăti sinaxa euharistică propriuzisă.¹⁰²

După descrierea Sfântului Iustin, prima parte, corespunzătoare Liturghiei cuvântului sau a catehumenilor, este alcătuită din următoarele elemente cultice:

1. rugăcuni, deși nu sunt aminte ca atare în text;
2. citiri din Memoriile Apostolilor și ale profeților, adică lecturi scripturistice, atât din Vechiul Testament cât și din Evanghelii sau epistolele apostolilor. Expresia *cât permite timpul* arată faptul că nu s-a stabilit clar lecturile ce urmau a fi citite, ci mai degrabă este vorba de o alegere adhoc a pasajelor scripturistice. De asemenea se înțelege că forma cultică nu este încă bine definită și se recurgea la improvizații.
3. predica sau omilia întâistătorului. Ea nu mai este cuvântul harismacilor Bisericii ci este mai degrabă o cuvântare exegetică, explicativă a ceea ce s-a citit anterior. Părintele Alexander Schmemmann explică relația dintre omilie și proestos: „Prin predică se realizează, pe deoparte, darul dat proestosului, ca o slujire a lui în adunarea Bisericii. Pe de altă parte însă, predica nu este un dar personal, ci harisma dată Bisericii, care se realizează în unitatea Bisericii, este slujirea de învățătură a ierarhiei nedespărțite de adunare, avândizvorul haric în adunarea Bisericii. Duhul

¹⁰² Ciprian Streza, *Structura...*, p.11

Sfânt planează deasupra întregii Biserici. Slujirea proestosului e propovăduire și învățătură.”¹⁰³ Din scrierea Sfântului Iustin aflăm și amănunte referitoare la disciplina din locașul de cult. Se deduce că cei prezenți la sinaxă ascultau omilia proestosului șezând, cel mai probabil pe jos, pentru ca mai apoi să se ridice la rugăciune. Cuvintele dialogului ce premerge lectura din Evanghelie se poate traduce cu acest înțeles. *Drepti* poate fi și un îndemn la verticalitatea duhonică dar poate fi înțeles la fel de bine ca un îndemn la ridarea în picioare.

Despre cântarea religioasă, Sfântul Iustin nu face nici o mențiune. Totuși, se subînțelege prin relație cu întrebuințarea scrierilor Vechiului Testament. De bună seamă că în cadrul liturgic creștin se foloseau cântările psalmilor, împrumutate din cultul sinagogal și cel de la templul iudaic din Ierusalim.

A doua parte a serviciului cultic, adică ceea ce numim în prezent Liturghia credincioșilor sau Liturghia Euharistică se slujea stând în picioare, așa cum s-a arătat mai sus.

Este introdusă printr-o rugăciune generală, la care luau parte toți credincioșii Botezați. Deși nu se întâlnesc în textele capitoului 67, totuși ele sunt amintite de Sfântul Iustin: *facem rugăciuni fierbinți pentru noi, pentru cel botezat și pentru toți ceilalți dempreună.*¹⁰⁴ Autorul arată chiar și răspunsul pe care îl dădeau credincioșii la rugăciunile proestosului: *Doamne miluiește.*¹⁰⁵

Urmează apoi proaducerea elementelor euharistice de pâine, vin și apă. Prin aceasta începe anforaua euharistică. Cel care prezidează liturghia înalță rugăciuni câte poate. Și aici se observă improvizația cultică.

¹⁰³ Alexander Schmemmann, *Euharistia, Taina Împărăției*, Ed. Bonifaciu, București, 2003, p.99

¹⁰⁴ Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia I 61,1*

¹⁰⁵ Idem, *Dialog cu iudeul Trifon 96,3*

Textele euhologice nu sunt definite clar, ca atare liturgul improvizează, cu siguranță urmând un cadru prestabilit. Tema centrală a rugăciunii este una doxologică și euharistică, de mulțumire. „Poporul își impropria doxologia și mulțumirea rostită de proestos prin răspunsul Amin rostit la terminarea rugăciunii.”¹⁰⁶

Textele referitoare la săvârșirea Euharistiei în lucrarea *Dialog cu iudeul Trifon* sunt texte cu caracter explicativ general. La fel ca și în cele două Apologii, Sfântul Iustin nu vrea să realizeze o descriere amănunțită a ritului Euharistiei ci este mai degrabă, așa cum spune și titlul primelor două lucrări, o apologie adresată unui necreștin, iudeului Trifon.

Sfântu Iustin numește Euharistia *jertfă*. Este o jertfă nesângeroasă în amintirea celei sângeroase de pe Golgota, așa cum însuși mărturisește: „rugăciunile și mulțumirile aduse de către cei vrednici sunt singurele jertfe desăvârșite și bineplăcute lui Dumnezeu. Acestea doar creștinii au primit a le face și spre amintirea hranei uscate și lichide, în care fac amintire a patimii pe care a suferit-o Fiul lui Dumnezeu pentru ei.”¹⁰⁷

Textele mai sus analizate prezintă un real interes pentru cercetarea liturgică. Descriu liturghia primară în toată splendoarea ei și relația dintre adunarea Bisericii și cultul ei. Euharistia este centru vieții primilor creștini, centru cercului Bisericii iar că Hristos, Cel care se împărtășește pe Sine credincioșilor, este Cel care unește pe toți ai Lui întru El și între ei.

¹⁰⁶ Ciprian Streza, *Structura...*, p.11

¹⁰⁷ Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, *Dialog cu iudeul Trifon* 117,2-3

Anaforaua Euharistică în textele Tradiției Apostolice

Nu se cunoaște nimic direct despre viața Sfântului Ipolit. Sunt patru izvoare principale care dau unele elemente asupra vieții sale, fără să ofere însă o siguranță absolută. Ferisitul Ieronim spune că Ipolit a fost episcop al unei Biserici, într-un oras al cărui nume nu-l știe, că s-a cunoscut cu Origen în prezența căruia a ținut o predică: "De laude Domini Salvatoris". Fotie zice că Ipolit a fost ucenicul lui Irineu, sub a cărui influență a scris o sintagmă contra tuturor ereziilor. O statuie a lui Ipolit stând pe scaun, datând din veacul III și descoperită în veacul XVI în cimitirul lui Ipolit, pe Via Tiburtina în Roma, are pe soclu lista lucrărilor acestui autor. În fine, descoperirea în 1842 a operei "Philosophumena", la muntele Athos, a adus unele informații prețioase asupra lui Ipolit. Această lucrare a fost atribuită la început lui Origen, apoi lui Caius, lui Tertulian, lui Novatian și, în fine, lui Ipolit.

După aceste documente, se pare că Sf. Ipolit s-a născut pe la 170-175, nu se știe precis unde, probabil în Orient. Documentele relatează că el era preot la Roma și se bucura de un mare prestigiu printre contemporani. Origen, în vizita la Roma, a fost la biserica în care slujea Ipolit, ca să-l audă vorbind. "Om de studiu multilateral și poligraf, el n-a egalat pe marele alexandrin în amploarea și în adâncimea cugetării și a geniului. El era mai mult un erudit cu orientare practică."¹⁰⁸

Ipolit l-a criticat aspru pe papa Zefirin și mai ales pe papa Calist, acuzându-l de erezie și de laxism. El s-a opus la alegerea papei Calist, pe care-l acuza de sabelianism și de imoralitate. S-a separat de Biserică și și-a creat o comunitate aparte și a fost ales ca episcop în locul lui Calist, în fața căruia el se reprezenta ca antipapa. În timpul persecuției lui Maximin Tracul, ambii episcopi: Pontian și Ipolit au fost exilați în minele din Sardinia. Împăcându-se

¹⁰⁸ <http://www.crestinortodox.ro/carte-912-81401-sf-ipolit-29>

Ipolit încă din timpul vieții cu Biserica și murind în exil, o dată cu Pontian, trupul lui și al lui Pontian au fost aduse în aceeași zi și îngropate la Roma, pe Via Tiburtina, în locul care mai târziu a devenit cimitirul Sfântului Calist, dar și al Sfântului Ipolit. El a fost venerat ca martir și credincioșii lui i-au ridicat o statuie pe mormânt, care îl înfățișează pe Ipolit în costum de filosof, șezând pe scaun, statuie descoperită în 1551.

Opera a fost foarte întinsă, dar nu ni s-au păstrat din ea, în cea mai mare parte, decât fragmente. Puține sunt operele păstrate în cvasitotalitatea lor sau în textul original. Critica a stabilit că numărul acestor opere este între 40 și 50.¹⁰⁹ În lista lucrărilor, de pe mormântul Sfântului, sunt menționate și următoarele două titluri: *Despre daruri* și *Tradiția apostolică*. La momentul descoperirii mormântului Sfântului Ipolit nu era cunoscută nici una din cele două lucrări sus menționate.

„Când în 1848 Henry Tattam a editat o lucrare compozită compusă din Rânduiala bisericească apostolică, dintr-o altă lucrare necunoscută, denumită mai apoi Rânduiala bisericească egipteană și dintr-o versiune a ultimei cărți a Constituțiilor Apostolice, s-a pus pentru prima dată problema documentului central al acestei colecții și a raportului cu alte documente, care prezenta mari asemănări. În 1870 Daniel von Haneberg publica un nou document paralel Rânduiei bisericești egiptene, lucrare intitulată *Canoanele lui Ipolit*. Același paralelism a putut fi observat și în cazul lucrării *Testamentum Jornini*, editată de Rahmani în 1899. Sunt apoi descoperite și alte traduceri paralele mai mult sau mai puțin prelucrate ale Rânduiei bisericești egiptene: cea sahidică în 1878, cea etiopiană în 1904 și cea latină în 1900, care este cuprinsă în *Palimpsestul de la Verona*. De asemenea, asemănări cu Rânduiala Bisericească egipteană indica și un scurt text descoperit în 1856, un extras din cartea a VIII a Constituțiilor Apostolice, numite *Epidogme a Constituțiilor Apostolice* sau

¹⁰⁹ ibidem

Constituțiile Sfinților Apostoli [date] prin Ipolit. Acest document însă pasează față de sursa de inspirație o oarecare independență. Astfel, la începutul secolului XX existau cinci documente paralele, evident înrudite:

1. Constituțiile Apostolice cartea a VII-a (limba greacă)
2. Epitome
3. Rânduiala bisericească egipteană (limba latină, limba coptă, dialectul sahidic și bohairic, limba arabă și etiopiana)
4. Testamentum Domini (limba siriacă)
5. Canoanele Sfântului Ipolit (limba arabă)¹¹⁰

Teologul Ioan Ică Jr. citează teoria liturgiștilor E. Schwarty și a lui R. H. Connolly cum că cele cinci texte documente sus amintite au ca document central Rânduiala Bisericească egipteană și cum că este defapt tradiția apostolică a lui Ipolit al Romei, deoarece două din lucrările derivate (Epidogme și Canoanele lui Ipolit) poartă numele lui Ipolit și petru că fragmentele tetului de la Vorona conțin un prolog ce face referiri la alta lucrare enumerată pe soclul statuii, *Despre harisme*.¹¹¹

Lucrarea este datată ca fiind scrisă la Roma în jurul anului 215 al erai creștine, sau poate chiar în Alexandria sau în Siria, având în vedere că nu se păstrează vreun text grecesc al acestei lucrări.¹¹² Așa cum este reconstituit de călugării benedictini Gregory Dix și Bernard Botte, textul Tradiției Apostolice este structurat în 43 de capitole, ultimul fiind o concluzie finală. Textul prezintă întâi norme disciplinare și liturgice privind clerul Bisericii, apoi învățături și îndemnuri privind cateheza și Botezul și norme generale privitoare la viața comunitară a creștinilor.

Lucrarea debutează cu un prolog urmat de texte euhologice la hirotonia unui episcop, a unui preot și a unui diacon. Se observă că până astăzi se păstrează în

¹¹⁰ Ciprian Streza, *O problemă nerezolvată a Teologiei Liturgice: Epicleza Tradiției Apostolice*, în *Revista Teologică*, 89, nr.1, 2007, p.168

¹¹¹ Ioan, Ică Jr., *Canonul...*, p.238

¹¹² Ciprian Streza, *O problemă...*, p.169

cult ordinea și timpul hirotoniilor în cadrul Sfintei Liturghii.¹¹³ Lucrarea reproduce și textul anaforalei liturgice pe care noul hirotonit urma să o rostească în cadrul Liturghiei, dar i se permite noului hirotonit să improvizeze propriile texte euhologice euharistice. Urmează reguli cu privire la văduve, citeți, fecioare , ipodiaconi, a taumaturgilor și a mărturisitorilor (11-15). Urmează apoi descrieri ale procesului de inițiere creștină, despre catehumeni și cateheze. Este redat și ritualul baptismal urmat de ritualul Mirungerii și al Împărtășirii. Partea finală a lucrării tartează despre post, agape, reguli morale, rugăciune, înmormântare și despre semnul crucii, capitolul 43 fiind o concluzie finală îndemnând la păzirea predaniei apostolice.

Deși *Tradiția Apostolică* nu este o carte de cult, totuși, texte din lucrare fac obiectul prezentei lucrări deoarece conține texte euhologice aflate în uzul Bisericii secolului al treilea. Anaforaua Euharistică este descrisă de două ori pe parcursul lucrării: prima legată de hirotonia unui arhieru iar cealaltă postbaptismală.

IV. [Despre Ofranda Euharistică]

Și când a fost făcut episcop, toți să-i dea pace sărutându-l și îmbrățișându-l că s-a făcut vrednic de aceasta.

Iar diaconii să-i aducă ofranda, iar el punându-și mâna peste ofrandă să mulțumească împreună cu tot prezbiteriul spunând:

— *Domnul să fie cu voi cu toți!*

Și toți să spună:

— *Și cu duhul tău!*

— *Sus să avem inimile!*

— *Le avem la Domnul!*

¹¹³ Arhieraticon, EIBMBOR, București, 1993

—Să mulțumim Domnului!

—Vrednic și drept lucru este.

să continue astfel:

Îți mulțumim Tie, Dumnezeule, prin iubitul Tău Slujitor/Copil [Paidos] Iisus Hristos, pe Care în aceste timpuri din urmă ni L-ai trimis mantutor, răscumpărător și înger al voii Tale [Is 9, 5], Care e Cuvântul Tău nedespărțit de Tine prin Care ai făcut toate și pe Care ai binevoit și L-ai trimis din cei in pântecul Fecioarei, Care S-a întrupat și a fost purtat în pânțele și S-a aratat Fiu născut din Duhul Sfânt și Fecioara.

Care atunci când S-a predat pătimirii de bunăvoie, ca să desființeze moartea și să rupă lanțurile diavolului, să calce în picioare iadul și să-i ducă la lumina pe cei drepti, să pună hotar [iadului] și să arate învierea, luând pâinea. Ți-a adus mulțumire și a spus: „Luați! Mâncați! Acesta este Trupul Meu care pentru voi se frânge” [Le 22, 19; 1 Co 11, 24]. Asemenea și paharul punând: „Acesta este Sângele Meu, care se varsă pentru voi. Când faceți faceți-o ca aducere-aminte de Mine!”

Aducându-ne, așadar, aminte de moartea și învierea Lui, îți aducem acum această Pâine și acest Pahar, mulțumindu-Ți pentru că ne-ai învrednicit să stăm înaintea Ta și să slujim Ție.

Și cerem să trimiți Duhul Tău Cel Sfânt peste ofranda sfintei Biserici. Adunându-i în una, dă tuturor celor ce se împărtășesc din cele sfinte să se împărtășească spre umplerea de Duh Sfânt, spre întărirea credinței în adevăr, ca să Te lăudăm și slăvim prin Slujitorul/Copilul [Paidos] Tău Iisus Hristos, Prin Care Ție se cuvine slavă și cinste împreună cu Duhul Sfânt în Biserica Ta, acum și în vecii vecilor. Amin.

IX, 3

Episcopul să mulțumească așa cum am spus mai sus, mulțumind lui Dumnezeu. Nu este însă deloc necesar să rostească aceleași cuvinte pe care le-am spus mai sus, rostindu-le pe de rost, ci fiecare să se roage după puterea sa. Dacă însă cineva are puterea de a se ruga destul și să spună o rugăciune solemnă, e un lucru bun. Dacă, atunci când se roagă, cineva rostește o rugăciune cu măsură, să nu-l împiedicați, numai să se roage ceea ce e sănătos în ce privește ortodoxia.

XXI Liturghia Baptismală

— *Domnul cu tine.*

Iar cel însemnat să spună:

— *Și cu duhul tău.*

Și așa să facă cu fiecare. După care să se roage acum împreună cu tot poporul, pentru că înainte de a fi toate acestea ei nu se rugau cu credincioșii. Și după ce s-au rugat, să-și dea sărutarea păcii.

Și atunci ofranda să fie adusă de diaconi episcopului, iar el să mulțumească asupra pâinii, ca antitip al Trupului lui Hristos, și asupra paharului cu vin amestecat, ca antitip al Sângelui vărsat pentru toți cei ce au crezut în El; asupra laptelui și mierii amestecate ca să arate împlinirea făgăduinței făcute părinților și în care a vorbit de pământul în care curge lapte și miere. Aceasta e carnea pe care ne-a dat-o Hristos ca cei ce cred să se hrănească cu El, Care prin dulceața cuvântului Său face dulci cele amare ale inimii; precum și asupra apei aduse ofrandă pentru a arăta baia, pentru ca și omul lăuntric, adică sufletul, să dobândească lucruri asemănătoare ca și trup. Despre toate acestea episcopul să dea seama celor ce se împărtășesc. Iar frângând pâinea și dând fiecare parte a ei să spună:

— *Pâinea Cerească în Hristos Iisus!*

Iar cel ce o primește să spună:

— *Amin!*

Și dacă nu vor fi destui prezbiteri, să țină potire și diaconii și să stea cu cinste și cu cuviință: primul să țină apa, al doilea laptele, iar al treilea vinul. Iar cei ce se împărtășesc să guste din fiecare [potir], cel care le dă spunându-le de trei ori:

—*In Dumnezeu Tatăl Atotputernic.*

Iar cel ce primește să spună:

— *Amin.*

—*Și în Domnul Iisus Hristos. [— Amin.]*

—*Și în Duhul Sfânt și în Sfântă Biserică. Iar el să spună: — Amin.*

Și așa să se facă cu fiecare. Iar după ce s-au făcut acestea, fiecare să se sărguiască să facă toată fapta bună, să placă lui Dumnezeu și să se poarte drept în Biserică, făcând cele ce le învață ea și înaintând în cucernicie.

XXII. [Despre Cuminecătură]

În ziua întâi a sâmbetei [duminica], dacă poate, episcopul să cuminece cu mâna lui tot poporul, în timp ce diaconii frâng [Pâinea], iar prezbiterii să frângă și ei Pâinea. Când diaconul aduce [Euharistia] la prezbiter, acesta să-i prezinte vasul și însuși prezbiterul să ia și să împartă poporului cu mâna lui. Iar în celelalte zile să primească [Cuminecătura] după porunca episcopului.

XXV- Despre aducerea sfeșnicului cu lumină la cina comunității

Sau despre agapă

Când e de față episcopul, atunci când se face seară, diaconul să aducă lumina și, stând în mijlocul tuturor credincioșilor care sunt de față, [episcopul] să aducă mulțumire. Mai întâi să salute zicând:

— *Domnul să fie cu voi!*

Iar poporul să zică: — Și cu duhul tău.

— Să mulțumim Domnului!

Iar ei să zică: — Vrednic și drept lucru este! Măreție și înălțare împreună cu slavă I se cuvin!

Și să nu zică: Sus inimile!, fiindcă acestea se spun la Ofranda [Euharistică]. Și să se roage în acest mod, zicând:

-îți mulțumim, Doamne, prin Fiul Tău Iisus Hristos, Domnul nostru, Prin Care ne-ai luminat descoperindu-ne lumina nesticăcioasă. Străbătândlungimea zilei și ajungând la începutul nopții, săturându-ne de lumina zilei pe care ai zidit-o spre desfătarea noastră și neducând acum lipsă prin harul Tău de lumina de seară, Te laudăm și slăvim prin Fiul Tău Iisus Hristos Domnul nostru, prin Care Ție fie slava, puterea și cinstea împreună cu Duhul Sfânt, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin. Și toți să spună: — Amin.

Iar după cină să se ridice toți rugându-se, iar copiii și fecioarele să spună psalmi.

Apoi, când va lua paharul amestecat al ofrandei, diaconul să spună un psalm dintre cei în care stă scris Aliluia. Și apoi, dacă poruncește prezbiterul, să continue tot din aceiași psalmi. după ce episcopul a adus ofranda paha-rul să spună unul din psalmii care se potrivesc paharului, tot cu Aliluia, în timp ce toți spun și ei [refrenul] Aliluia. Când vor rosti psalmii, toți să spună Aliluia, ceea ce înseamnă: Laudăm pe Dumnezeu Cel ce este [Iș 3,4]! Slavă și laudă Celui ce a creat lumea toată doar prin cuvânt [Ps 33, 6; 92,1]! Și odată isprăvit psalmul, să binecuvânteze paharul și să dea din părțile [de pâine] tuturor credincioșilor.

XXXVI. Că ori de câte ori se aduce Ofranda [euharistică], trebuie gustat din Euharistie înainte de a gusta orice altceva

Orice credincios să se sârguiască să primească Euharistia înainte de a gusta orice altceva. Căci dacă o primește cu credință, chiar dacă i s-ar fi dat otravă de moarte, după aceasta n-ar putea să-l vatăme.

XXXVII. Că Euharistia trebuie păzită cu grijă

Oricine să aibă grijă ca un necredincios să nu guste din Euharistie, și nici ca un șoarece sau altă vietate ori altceva să cadă în ea și să piară din cauza ei. Căci este Trupul lui Hristos care trebuie mâncat de credincioși, iar nu disprețuit.

XXXVIII. Că nu se cuvine să cadă ceva din Pahar

Binecuvântând paharul în numele lui Dumnezeu, l-ai primit ca un antitip al Sângelui lui Hristos. De aceea nu-l vărsați, ca nu cumva să-l lingă un duh străin, iar Dumnezeu să se mânie împotriva ta fiindcă l-ai disprețuit și atunci vei fi vinovat de Sângele Domnului ca acela care disprețuiește prețul cu care a fost cumpărat [I Co11, 27-29].

Din textele euhologice prezentate se observă că anafora euharistică este una primară, căci nu are inserate în text amintiri ale binefacerilor lui Dumnezeu făcute nemului omenesc începând de la creație, așa cum se întâlnesc ulterior în anaforalele orientale influențate de *Constituțiile Apostolice*, ci tema unică a textului euhologic este lucrarea mântuitoare a lui Iisus Hristos.

În formularul euhologic al capitolului 4 al *Tradiției Apostolice* se pot observa șase părți ale anaforalei euharistice:

1. dialogul preanaforal sau *sus inimile!*
2. prefața/rugăciunea teologică sau Taina mulțumirii
3. cuvintele de instituire
4. anamneza
5. epicleza
6. doxologia

1. Rostirea anaforalei este prefațată și pregătită de un dialog între prestos, episcopul care prezidează Liturghia, și credincioși, cunoscut sub numele de dialog preanaforal. Se păstrează până astăzi în cadrul Sfintei Liturghii¹¹⁴ ca dialog pregătit al anaforalei euharistice fiind participare a poporului la slujire prin scurte exclamații. Dialogul introductiv începe printr-o binecuvântare genareală: *Domnul fie cu voi!* În practica actuală a Sfintei Liturghii este întrebuințată binecuvântarea apostolică treimică: “Harul Domnului *nostru* Iisus Hristos, și dragostea lui Dumnezeu *Tatăl* și împărtășirea Sfântului Duh *să fie* cu voi cu toți!”¹¹⁵ preluată de la Sfântul apostol Pavel cu mici adaptări evidențiate cu litere italice.¹¹⁶ *Și cu duhul tău!* răspund credincioșii binecuvântării episcopului. Răspunsul este o expresie a împreunei slujiri a episcopului și credincioșilor. Acceptă binecuvântarea și se roagă ca și peste episcopo să se

¹¹⁴ Liturghier, EIBMBOR, București, 2000, p.159-160

¹¹⁵ II Cor. 13,13

¹¹⁶ Florin Botezan, *Sfânta Liturghie, cateheza desăvârșită*, Ed.Reintregirea, Alba Iulia, 2005, p.354

reverse binecuvântarea și pacea lui Dumnezeu pentru a putea săvârși în continuare jertfa euharistică.

Sus să avem inimile! este îndemnul prin care se continuă dialogul proestosului cu credincioșii. În înțelesul simbolic ortodox inima este centru duhovnicesc al omului. Acest efonis se întâlnește exclusiv în textele euhologice ale Sfintei Liturghii. Nu se află în nici o altă slujbă a Bisericii. Nu este un îndemn obișnuit de a privi pur și simplu la cer. Se confirmă locul în care este săvârșită Euharistia.¹¹⁷ Încă de la început, în actual rânduială a Sfintei Liturghii, se arată locul săvârșirii Jertfei Euharistice, precum și direcția spre care se îndeapță întreaga Biserică prin Liturghie, cerul. Așadar, inima este simbolul omului lăuntric iar cerul este simbolul Împărăției lui Dumnezeu. Prin participare la Liturghie, omul trăiește timpul între “deja și nu încă” și se îndreapță spre plinirea Împărăției lui Dumnezeu, “cea cerească, cea care urmează să vină, dar întru hristos ea este descoperită deja și în Biserică ea vine, pentru cei ce se silesc, încă de acum.”¹¹⁸ La îndemnul episcopului credincioșii răspund *Avem către Domnul!* Îndreptându-și inimile și mințile către Dumnezeu.

Dialogul preanaforal se încheie prin îndemnul proestosului de a mulțumi Domnului urmat de răspunsul credincioșilor *cu vrednicie și cu dreptate!* Este un îndemn la ceea ce va urma, mulțumirea propriuzisă, euharistia propriuzisă. Traducerea pe care o oferă teologul Ioan Ică Jr. *Vrednic și drep lucru este!* Explică mai bine răspunsul dat de credincioși. Este lucru vrednic și drep a mulțumi lui Dumnezeu pentru toate, în special pentru cele puse înainte pentru a fi euharistizate. Cu aceste cuvinte se încheie textul dialogului preanaforal din capitolul 4 al Tradiției Apostolice.

2. Rugăciunea este adresată lui Dumnezeu Tatăl, deși nu este pomenit cu Numele, ci se subânțelege din începutul rugăciunii teologice: *Îți mulțumim, Doamne, prin preaiubitul Tău Fiu Iisus Hristos* și din doxologia finală: *ca să Te lăudăm și să Te mărim prin Fiul Tău Iisus Hristos*. Iisus Hristos este

¹¹⁷ Alexander Schmemmann, *Euharistia...*, p.208

¹¹⁸ Sfântul Ioan Gură de Aur apud Florin Botezan, *Sfânta Liturghie...*, p.357

împlinirea proorociilor, este deofință cu Tatăl și Cel prin care toate s-au făcut. Este amintită lucrarea de mântuire a Mântuitorului Hristos, în special jertfa de pe Cruce prin care a eliberat de suferință pe cei care cred în El. Expresia *dobândindu-ți popor sfânt* face referire la noul popor ales la lui Dumnezeu, la Biserică, la cei care cred în Iisus Hristos.

3. Sunt amintite apoi cuvintele de instituire a Liturghiei. Se aduce aminte de cele săvârșite de Hristos la Cina cea de Taină când a luat pâinea, a mulțumit, a binecuvântat, a frânt și a dat ucenicilor Lui Trupul Său spre mâncare. Asemenea și cu paharul de vin, l-a luat, a binecuvântat și l-a dat ucenicilor Lui ca băutură nouă, Sângele Său. Cuvintele Mântuitorului atrag atenția asupra jertfei celei nesângeroase, o jertfă continuă ce Îl face prezent pe Hristos în mijlocul credincioșilor Lui până la sfârșitul veacurilor, împlinindu-se cuvintele Lui nemincinoase: *Eu voi fi cu voi până la sfârșitul veacurilor*.

4. Anamneza euharistică face pomenirea morții și învierii Domnului. Săvârșirea Sfintei Jertfe este îndemn și poruncă dumnezeiască: *aceasta să o faceți întru pomenirea Mea, căci oridecâte ori veți mânca pâinea aceasta și veți bea din paharul acesta moartea Mea veți vesti, învierea veți mărturisi*. Nu doar că se comemorează Cina cea de Taină ci îi sunt oferite lui Dumnezeu darurile de pâine și de vin: *îți aducem această pâine și vin*¹¹⁹, și nu oricum ci însoțite de mulțumiri. Pâinea și vinul sunt simbolul vieții omului. Așa cum tâlcuiește teologul Alexander Schmemmann, omul se aduce pe sine ca dar lui Dumnezeu. În actuala rânduială a Sfintei Liturghii se subliniază acest fapt printr-un îndemn la sfârșitul ecteniilor: *pe noi înșine și unii pe alții și toată viața noastră lui Hristos Dumnezeu să o dăm*.¹²⁰ Lui Dumnezeu i se oferă daruri de pâine și vin pentru a fi euharizate și pentru a deveni Trupul și Sângele Mântuitorului, dar i se oferă și viața omului pentru ca Dumnezeu să o preschimbe prin Duhul Său.

¹¹⁹ Tradiția Apostolică 4,6

¹²⁰ Liturghier..., p.127

Tot aici, în textul anamnetic se întâlnește un pasaj ce a stârnit comentarii cu referiri la originea introducerii Trisaghionului Biblic în anafora euharistică. În continuare o să inserăm un astfel de comentariu ce lămurește textul:

„E. C. Ratcliff într-un eseu important din 1950 pornește de la premisa că rugăciunea teologică a fost la începuturi o anafora în sine căreia foarte devreme i-a fost adăugat Trisaghionul biblic, ca o concluzie a textului euharistic. Analizând anafora *Tradiției Apostolice* a lui Ipolit, Ratcliff a încercat să demonstreze faptul că expresia: „a sta înaintea Ta și Ție a-Ți sluji” [*adstare coram te et tibi ministrare*] prin care este exprimată unirea oamenilor și a îngerilor în cântarea lui Dumnezeu este cea care a dus la introducerea Trisaghionului biblic în textul euharistic. *Tradiția Apostolică* precum și *Testamentum Domini* sunt însă anaforale care în textul actual cunoscut nu conțin Trisaghionul biblic, fapt pe care Ratcliff îl explică prin posibila eliminare a acestui pasaj din textul cultic petrecută în decursul timpului. M.A. Smith a infirmat teoria lui Ratcliff arătând că există și alte texte euharistice străvechi; care au o structură unitară cuprinzând mulțumirea pentru creație, cuvintele de instituire și epicleza, dar nu menționează Trisaghionul biblic”.¹²¹ Cântarea *Sanctus* exprimă unirea în slujirea aîngerilor cu oamenii. Tradiția patristică de până la Sfântul Maxim Mărturisitorul pune semnul egal, într-un mod mistic, între om și puterile îngerești, în această viață și apoi în Împărăția lui Dumnezeu și „în acest context *Mistagogia* descrie unirea oamenilor cu îngerii într-o Liturghie a întregului cosmos.”¹²² Rugăciunea Euharistică se împlinește prin înălțarea la cer.¹²³ Întreaga faptură slujește lui Dumnezeu, îngerii cu oamenii. Nu doar că oamenii îi preînchipui pe îngerii din ceruri, așa cum mărturisește textul euhologic la cântării heruvimice, din

¹²¹ Ciprian Streza, *Când și cum a fost introdus Trisaghionul biblic în anafora euharistică?* În *Revista Teologică*, 89, nr.2, 2007, p.87

¹²² Idem, *Sfânta Liturghie, Simbol și icoană a Împărăției Cerurilor*, În *Revista Teologică*, 90, nr.3, p. 85

¹²³ Alexander Schmemmann, *Euharistia...*, p.238

actuala rânduială a Sfintei Liturghii,¹²⁴ ci mai mult, omul liturghisește cu îngerii împreună: „care cu noi împreună slujesc și împreună slăvesc bunătatea Ta/Lui.”¹²⁵

Problematică este secțiunea textului epiclezei euharistice. Ridică o problemă de ordin lingvistic, filologic și una doctrinară. Ne vom apleca asupra problemei de natură doctrinară pe care o ridică epicleza Tradiției Apostolice. S-a afirmat că formula epiclezei este o interoplare a secolului patru în textul euhologic original.¹²⁶ Duhul Sfânt nu este invocat peste arurile puse înainte, așa cum se regăsește în anaforalele mai târzii, ci este chemat peste credincioși, pentru unitatea lor în Biserică. Anafoara folosită astăzi, atribuită Sfântului Ioan Hrisostom, folosește ambele formule: *peste noi și peste aceste daruri*. Duhul Sfânt este chemat și peste credincioși și peste darurile pe care credincioșii le aduc lui Dumnezeu pentru a fi euharizate. Toată Liturghia este de fapt e epicleză, o invocare. Euharizarea darurilor începe de la pregătire lor, ulterior devenită Proskomidie, până în momentul primirii lor de Tatăl.¹²⁷ Iar în înțelesul mai larg, părintele Stăniloae citând pe arhimandritul Vasileios afirmă că epicleza interioară este defapt predarea întregii vieți în mâinile lui Dumnezeu. Astfel se înțelege că epicleza nu este rostită simplu de preot, ci este coliturghisită de toată Biserica.¹²⁸ Î

Partea ultimă a epiclezei este o rugăciune pentru roadele împărtășirii: umplerea de Duhul Sfânt și întărirea credinței în adevăr. Prin împărtășirea de Hristos Euharistic, credinciosul se umple și de Duhul lui Dumnezeu. Comuniunea nu este realizată doar cu Hristos ci și cu Duhul Sfânt. Biserica se roagă Tatălui ca Duhul să Îl facă prezent pe Hristos în mijlocul lor, iar prin împărtășirea de Hristos credinciosul se umple de Duhul aflându-se în comuniune și cu Tatăl.

¹²⁴ Liturghier..., p. 149

¹²⁵ Ibidem p. 131

¹²⁶ Ciprian Streza, *O problemă...*, p. 173

¹²⁷ Idem, *Valențe ale misterului cultic în Sfânta Liturhie*, în Revista teologică, 91, nr. 1 2009, p.90

¹²⁸ Pr.Dumitru Stăniloae, *Spitiritualitate și comuniune în Liturghia Ortodoxă*, EIBMBOR, București, 2004, p.480

5. Doxologia finală care încheie textul euhologic prezentat în capitolul 4 al Tradiției Apostolice este una trinitară. Este pecetluită de credincioșii Bisericii prin cuvântul exclamativ: *amin!*

Textul capitolului 4 este continuat în capitolul 9, 3-5 al Tradiției Apostolice. Dacă în cel de-al patrulea capitol este prezentat textul euhologic euharistic, în capitolul 9 se dă câteva indicații cu referire la slujirea euharistică. Textul anaforalei nu este o rugăciune fixă invariabilă, ci este sugart ca un model euhologic, bun de urmat într-o celebrare euharistică. Episcopul nu este constâns la a folosi ad-litam textul prezentat ci este liber să improvizeze. Modelul este doar o formă, o structură, dar trebuie neapărat ca improvizația să păstreze corectitudinea învățaturii de credință, pentru a nu cădea în erezie, deoarece euharistia este conformă învățaturii, iar dogma reflectă realitatea euharistică.

În ceea ce privește capitolul 21 al Tradiției Apostolice, acesta prezintă o liturghie baptismală. Ceea ce surprinde este faptul că se vorbește despre prezența a trei potire. „Darurile euharistice propriu-zise, pâinea și vinul amestecat cu apă, nu sunt detașate de darurile lapte și miere.”¹²⁹

După ce este arătat ritualul Botezului, neofitul participă pentru prima dată la jertfa euharistică și este împărțit pentru prima dată. „Neofiții primeau lapte și miere ca semn al împlinirii făgăduinței vechi-testamentare și al pregustării bunătăților cerești.”¹³⁰ Laptele și mierea erau oferite ca unor nou născuți în Hristos,¹³¹ împlinind cuvintele Scripturii: *ca niște pruncide curând născuți să doriți laptele cel duhovnicesc și neprefăcut, ca prin el să creșteți spre mântuire.*¹³²

Capitolele 36-38 sunt indicații cu privire pregătirea minimă pentru primirea împărțirii și la atenția care trebuie avută în momentul împărțirii. Dacă în perioada apostolică și cea imediat postapostolică euharistia era unită cu agapa, se

¹²⁹ Karl Christian Felmy, *De la cina...*, p.46

¹³⁰ PS Laurențiu Streza, *Tainele de inițiere...*, p. 94

¹³¹ Vasiliu Ioan, *Sfânta Euharistie...*, p.14

¹³² I Petru 2,2

săvârșea imediat după agapă, așa cum s-a observat în textele Faptelor Apostolilor și ale Didahiei, în textele Tradiției Apostolice agapa este separată de săvârșirea Euharistiei și este plasată după Liturghie. Se observă că se impune ajunul preeuharistic. Sfânta Euharistie nu mai este primită de membrii Bisericii oricum ci se impune o scurtă pregătire, un ajun înaintea săvârșirii Sfintei Liturghii, înaintea împărtășirii din Trupul și Sângele Mântuitorului Iisus Hristos. De asemenea se cere atenție deosebită în momentul slujirii Sfintei jertfe și în momentul împărtășirii ca nu cumva să cadă ceva străin și necurat în Sfântul Potir.

Rezumând, se poate afirma că textele euhologice euharistice ale Tradiției Apostolice sunt model de rugăciune euharistică aflat în uzul Bisericii din Roma secolului al treilea, într-o perioadă în care nu erau statornicite formularele euhologice și improvizația era încă prezentă în cult.

Concluzii finale

1. Sfânta Liturghie, slujirea prin excelență a Bisericii, nu este o creație din nimic, nici nu a luat naștere dintr-o dată ca ceva spontan ci este rodul unui proces îndelungat de fixare a tradiției orale a Bisericii. Este opera întregii Biserici, chiar dacă în timpurile noastre este atribuită Sfântului Apostol Iacob, sau Sfântului Vasile cel Mare sau Sfântului Ioan Gură de Aur. Cei doi mari Sfinți teologi și ierarhi au cunoscut comoara Tradiției, și-au asimilat-o, au experimentat-o. Prin prisma personalității lor plină de sfințenie și de Duh Sfânt au așternut în scris textele euharistice pe care le-au preluat din Tradiție și pe care le-au prelucrat, apoi impunându-le ca texte euhologice euharistice celor din eparhia condusă de ei și celorlalte episcopii din jurul metropolei.

2. Textele expuse în prezenta lucrare au descoperit când și în ce fel se slujea Sfânta Euaharistie în perioada primelor secole creștine. Se observă evoluția anaforale euharistice începând cu perioada apostolică până în secolul trei al erei creștine.

3. Este importantă analiza textelor primare creștine atât pentru studiul liturgic în sine, un comentariu istoric al evoluției anaforalei euharistice în primele secole creștine, cât mai ales pentru o mai bună înțelegere a actualei slujiri euharistice, o înțelegere corectă a elementelor și structurilor ce alcătuiesc Dumnezeiasca Liturghie a Bisericii Ortodoxe.

4. După ce agapele s-au despărțit de Euharistie ele rămân până astăzi în Biserică dar ca mese ordinare sau ca mese pentru pomenirea morților, mese la cununii sau botezuri sau cu alte ocazii speciale ale Bisericii. Astăzi se încearcă reactivarea lor în Bisericile din diaspora cu scopul prelungirii timpului de petrecere împreună a membrilor Bisericii locale respective cu scopul întăririi relațiilor dintre membrii/membrele Bisericii.

BIBLIOGRAFIE

IZVOARE:

1. BIBLIA sau SFÂNTA SCRIPTURĂ, EIBMBOR, București, 2007
2. SFÂNTUL NICOLAE CABASILĂ, *Despre viața în Hristos*, EIBMBOR, București, 2009
3. DIDAHIA, în *Scrierile părinților apostolici*, PSB1, EIBMBOR, București, 1993
4. SFÂNTUL IUSTIN MARTIRUL ȘI FILOSOFUL, *Apologia I în Apologeți de limbă greacă*, PSB 2, EIBMBOR, București, 1980
5. IDEM, *Apologia II în Apologeți de limbă greacă*, PSB 2, EIBMBOR, București, 1980
6. IDEM, *Dialog cu iudeul Trifon în Apologeți de limbă greacă*, PSB 2, EIBMBOR, București, 1980
7. MINEI PE LUNA IUNIE, Ed. Reintregirea, Alba Iulia, 2001
8. LITURGHIER cuprinzând dumnezeieștile liturghii ale Sfinților noștri părinți: Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare și a Darurilor înainte sfințite, precum și rânduiala vecerniei, utreniei, dumnezeieștii proscomidii a liturghiei cu arhieru și alte slujbe de trebuință în biserică, EIBMBOR, București, 2000

CĂRȚI ȘI STUDII:

9. BELU, DUMITRU, *Despre iubire*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2007
10. BRANIȘTE, ENE; BRANIȘTE, ECATERINA, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Ed. Diecezana Caransebeș, Caransebeș, 2001
11. BRIA, ION, *Curs de teologie dogmatică și ecumenică*, ed. Universității Lucian Blaga, Sibiu, 1997
12. BOROIANU, DIMITRIE, *Istoria Bisericii creștine de la începuturile ei și până în zilele noastre*, vol. IV, Ed. Fundației Anastasia, București, 2007
13. BOTEZAN, FLORIN, *Sfânta Liturghie, cateheza desăvârșită*, Ed. Reintregirea, Alba Iulia, 2005
14. BĂBUȘ, GRIGOIRE, arhim., *Izvoare liturgice și pastorale*, Ed. Christiana, București, 2002

15. FELMY, KARL CHRISTIAN, *Dogmatica experienței eclesiale*, trad. Ioan Ică jr., ed. Deisis, Sibiu, 1999
16. IDEM, *De la Cina cea de Taină la Dumnezeiasca Liturghie a Bisericii Ortodoxe*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008
17. CĂCIULĂ, OLIMPIU, *Introducere la Apologeți de limbă greacă, PSB2*, EIBMBOR, București, 1980
18. GUETTEE, W., *Catehism sobornicesc*, trad. I. Beleuță, Tiparul Tipografiei Jeronim Preda, Făgăraș, 1913
19. GOJE, IOAN, *Sfântul Irineu, apărător la învățăturii creștine*, Ed. Renașterea, Cluj, 2002
20. ICĂ, IOAN jr., traducere și studiu introductiv la *Împărtășirea continuă cu Sfintele Taine: dosarul unei controverse_mărturiile Tradției*, ed. Deisis, Sibiu, 2006
21. IDEM, ., *Canonul ortodoxiei I. Canonul apostolic al primelor secole*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008
22. JIVI, AUREL, *Din istoria primară a Bisericii în Credința ortodoxă și viața creștină*, Sibiu, 1992
23. MIRCEA, IOAN, *Dicționar al Noului Testament*, EIBMBOR, București, 1995
24. MORESCHINI, CLAUDIO; NORELLI, ENRICO, *Istoria Literaturii creștine vechi grecești și latine*, Ed. Polirom, București, 2001
25. NECULA, CONSTANTIN, *Să ne merităm ortodoxia*, ed. Oastea Domnului, Sibiu, 2004
26. PEDA, CONSTANTIN, *Credința și viața Bisericii primare_O analiză a Faptelor Apostolilor*, EIBMBOR, București, 2002
27. PORFIRESCU, EUGEN, ierod., *Didahia celor 12 apostoli*, teză de licență, an nementionat
28. ROBERT, ALEXANDER; DONALDSON, JAMES, *Ante-nicene Fathers I*, Ed. Hendrickson Publishers, USA, 2004
29. STĂNILOAIE, DUMITRU, *Dogmatica I*, EIBMBOR, București, 2003
30. IDEM, *Dogmatica II*, EIBMBOR, București, 2003
31. IDEM, *Dogmatica III*, EIBMBOR, București, 2003
32. IDEM, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*, EIBMBOR, București, 2004
33. SCHMEMAN, ALEXANDER, *Din apă și din Duh*, trad. pr Ion Buga, ed. Simbol, București, 1992

34. IDEM, *Euharistia, Taina Împărăției*, trad. Boris Răduleanu, ed. Bonifaciu, București, 2003
35. IDEM, *Introducere în Teologia Liturgică*, trad. ier. Vasile Bârză, ed. Sofia, București, 2002
36. STREZA, LAURENȚIU episcop, *Tainele de inițiere în Bisericile Răsăritului*, ed. Trinitas, Iași, 2002
37. STREZA, CIPRIAN, *Când și cum a fost introdus Trisaghionul biblic în anafora euharistică?* În *Revista Teologică*, 89, nr.2, 2007
38. IDEM, *Cultul creștin al Capadociei secolului IV, între improvizație și text scris: o chestionare a scrierilor Sfântului Vasile cel Mare*, în *Revista Teologică*, 87, nr.1, 2006
39. IDEM, *O roblemă nerezolvată a Teologiei Liturgice: epicleza Tradiției Apostolice*, în *Revista Teologică*, 89, nr.1, 2007
40. IDEM, *Sfânta Liturghie, Simbol și icoană a Împărăției Cerurilor*, În *Revista Teologică*, 90, nr.3, 2008
41. IDEM, *Valențe ale misterului cultic în Sfânta Liturhie*, în *Revista teologică*, 91, nr. 1 2009
42. IDEM, *Structura și conținutul anaforalei euharistice la Sfântul Iustin Martirul și Filosoful*, în *Curs la Istoria anaforalelor liturgice*,
43. STAINHARDT, NICOLAE, *Cartea împărtășirii*, ed. Biblioteca Apostrof, Cluj, 1995,
44. VASILE, episcopul Oradei, *Cuvântări liturgice*, ed. Episcopiei române ortodoxe Oradea, Oradea, 1974
45. VASIU, IOAN, *Sfânta Euharistie, punctul culminant al întâlnirii omului cu Dumnezeu*, Ed. Agnos, Sibiu, 2008
46. VINTILESCU, PETRE PR., *Încercări de istorie a Liturghiei*, Tipografia România Mare, București, 1930
47. IDEM, Petre Vintilescu, *Împărtășirea la Sfânta Liturghie privită sub aspectul spiritualității creștine*, BOR, nr.9-10 (1963)
48. VOULGARIS, CHRISTOS, *Studii de teologie biblică*, Ed. Sfântul Gheorghe Vechi, București, 2000
49. ZIZIOULAS, IOANNIS *Creația ca Euharistie*, trad. Aurel Nae, ed. Sofia, București, 1996
50. http://www.basilica.ro/ro/stiri/sfantul_justin_martirul_si_filosoful_intemeietorul_filosofiei_crestine.html
51. http://ro.wikipedia.org/wiki/Iustin_Martirul_%C5%9Fi_Filosoful
52. <http://www.crestinortodox.ro/carte-912-81401-sf-ipolit-29>

DECLARAȚIE

Subsemnatul VasIU Ioan, masterand al Facultății de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna”, din Sibiu, specializarea Teologie Practice, candidat la examenul de disertație, declar, prin prezenta, că lucrarea de față îmi aparține în întregime și că nu am folosit alte surse decât cele indicate în bibliografie.

Sibiu
2009

Vasiu Ioan